

**BERLINER
BEITRÄGE
ZUR SKANDINAVISTIK**

Titel/
title: *Riddar S:t Jöran, Ett Quodlibet*

Autor(in)/
author: Stephan Michael Schröder/Börje Räftegård

Kapitel/
chapter »Kommentarer«

In: Clas Livjin: *Riddar S:t Jöran, Ett Quodlibet*. Berlin: Nordeuropa-Institut, 1993

ISBN: 3-927229-00-8

Reihe/
series: Berliner Beiträge zur Skandinavistik, Bd.2

ISSN: 0933-4009

Seiten/
pages 217-263

Diesen Band gibt es weiterhin zu kaufen. This book can still be purchased.

© Copyright: Nordeuropa-Institut Berlin und Autoren.

© Copyright: Department for Northern European Studies Berlin and authors.

Kommentarer

I svensk litteraturhistorieskrivning framstår CLAS LIVIJN (1781-1844) som en Janus: å ena sidan ett av de största löftena, å den andra en av de största besvikelserna i 1800-talets svenska litteratur.

Under sina 63 levnadsår publicerade Livijn tre romaner, av vilka de båda första var och förblev ofullbordade (*Johan David Lifbergs lefverne*, 1810; *Axel Sigfridsson*, 1817; *Spader*

Dame, 1824), vidare två korta noveller (*Samvetets fantasi* och *Skaldens Harpa*, båda 1821) samt strödda dikter i tidskrifter. Efter romanen *Spader Dame*, som inte bara Wirsén ansåg vara "en af de mest sällsamma skrifter vi inom denna art af poetisk produktion ega"¹ och Erdmann rentav karak-

teriserade som "kanske vår diktnings mest originella bok"², publicerade han under de återstående tjugo åren av sitt liv aldrig något skönlitterärt mer.

Ställer man detta smala, men märkliga oeuvre mot de talrika manuskripten och de ännu talrikare högtflygande utkasten som finns bevarade i Livijns skönlitterära kvarlåtenskap på Kungliga biblioteket (KB) i Stockholm blir omdömen som "geni"³ eller snarare "brustet geni"⁴, ja t o m "den störste själfmördaren i den svenska litteraturen"⁵ förståeliga. Dock såg den entusiastiske Livijnforskaren Johan Mortensen i honom "den nydanare och djärfve experimentator, han i mångt och mycket var".⁶

Trots dessa lovord verkar Livijnforskningen bekräfta Thomas von Vegesacks ord att Livijn är "en arkiverad klassiker, katalogiserad och glömd"⁷ – ett typiskt öde för en författare av fantastiska texter i

CLAS LIVIJN I SVENSK LITTERA- TURHISTORIE- SKRIVNING

¹ CARL DAVID AF WIRSÉN, "Clas Livijn, hans verksamhet inom skönlitteraturen och den literära polemiken", i *Svensk tidskrift för litteratur, politik och ekonomi* (1870), s 1.

² NILS ERDMANN, "Claes Livijn. En karaktärsbild från århundradets början", i *Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri* 7 (1894), s 660.

³ *Ibid.*, s 661.

⁴ BÖRJE RÄFTEGÅRD i *Den svenska litteraturen*, band 2: *Uppllysning och romantik, 1718-1830*, utg. av LARS LÖNNROTH och SVEN DELBLANC, Sthlm 1988, s 255.

⁵ JOHAN MORTENSEN, *Clas Livijns dramatiska författarskap*, Sthlm 1911, s 1.

⁶ *Ibid.*, s 327.

⁷ THOMAS VON VEGESACK, "Fragment av en klassiker", i *Artes* I, 3 (1975), s 146.

Skandinavien. Efter Livijns död utkom 1850/52 *Samlade skrifter* i två band, utgivna och försedda med en inledning av bibliotekarien och Livijnvännen Adolf Iwar Arwidsson (1791-1858). Ur den skönlitterära kvarlåtenskapen publicerade Arwidsson operetten *Berggubben*, den romantiska operan *Hafsfrun* och andra delen av romanen *Axel Sigfridsson*. Livijns första roman *Johan David Lifbergs lefverne* saknas däremot, och Arwidssons utgåva uppfyller inte heller i övrigt dagens kritiska krav. En första utförlig vetenskaplig undersökning av Livijns verk företog 1870 Carl David af Wirsén⁸ som visserligen betonade Livijns betydelse för den litterära utvecklingen från 1802 och in på 1820-talet men i övrigt framför allt kritiserade i Livijns texter "en osund tryckande stämning", "den obehagliga, kristendomsfiendliga tonen", "en dystert sjuklig stämning" o d.⁹

De följande två avhandlingarna (Nils Erdmanns "Claes Livijn. En karaktärsbild från århundradets början", 1894, och Mila Hallmanns *Clas Livijn. En studie. Bihang: Spader Dame*, Sthlm 1909) kan båda ses som introduktioner till författarskapet. Deras främsta förtjänst är att de har räddat Livijn från total glömska. Båda författarna intresserar sig företrädesvis för Livijns biografi. Den litteraturvetenskapliga metoden är den tidstypiskt biografistiska.¹⁰

Den främste Livijnforskaren är utan tvivel Johan Mortensen som 1911-13 lade fram fem grundläggande studier om Livijns hela författarskap.¹¹ Forskningen har Mortensen att tacka för talrika undersökningar av frågor som Livijns förhållande till sina samtida, inventering av samtliga skrifter och deras texthistoria samt attribuering av anonymt publicerade tidningsartiklar. Men hans textläsningar är metodiskt inte längre acceptabla idag. Hans intresse gäller Livijns "per-

⁸ WIRSÉN, s 1-37, s 65-111.

⁹ Ibid., s 72, 73, 86.

¹⁰ T ex: "Det finns ej någon skillnad emellan hjälten [Axel Sigfridsson] och hans författare", i ERDMANN, s 657.

¹¹ Utkomna som särstudier: *Clas Livijns dramatiska författarskap*, Sthlm 1911; *Clas Livijns lyriska skriftställarskap*, Uppsala 1912, i *Uppsala universitets årsskrift* 1913,1, egen paginering; *Clas Livijns publicistiska verksamhet. Ett bidrag till svensk tidningshistoria*, Uppsala 1913, i *Uppsala universitets årsskrift* 1914; "Riddar S:t Jöran. En otryckt roman av Clas Livijn", i *Samlaren* 33 (1912), s 1-76. (I det följande citerad som "Riddar S:t Jöran".) En sammanfattning av sina studier lade han fram 1913 i en monografi med den passande titeln *Clas Livijn. Ett nyromantiskt diktarefragment*. Cit. *Clas Livijn*.

sonlighet, lif och diktning"¹² – i just denna (kausala) ordning. Helt i den biografistiska tidsandan upptäcker han t ex i huvudpersonen i *Spader Dame* Livijns "alter ego" och i *Axel Sigfridsson* "en ganska intim självbiografisk teckning".¹³ Just med tanke på den komplicerade strukturen i Livijns texter är en reduktiv tolkning därmed förprogrammerad.

Efter Mortensens studier var Livijn faktiskt under lång tid en 'glömd klassiker'. Vilhelm Ljungdorff behandlade honom visserligen utförligt i samband med E T A Hoffmann-receptionen i Sverige¹⁴ men begränsade sig till att positivistiskt konstatera påverkan i hans texter. Mortensens kontrahent Fredrik Böök kunde i sin studie *Den Romantiska tidsåldern i svensk litteratur* (1918) naturligtvis inte ansluta sig till Mortensens begeistring för Livijn. Livijns verk behandlas av Böök på två och en halv ljumma sidor. Man känner igen Wirséns moraliska argumentationslinje när Böök förebrår Livijn för "dis-harmoni" och "svärmeriet för det demoniska och titaniska".¹⁵ En lite utförligare presentation får bara *Spader Dame* som – med en lätt klapp på axeln – "utan att alls vara ett mästerverk, är ett intressant arbete." (s 146)

Under de senaste tjugofem åren ger sig emellertid ett på nytt gryende intresse för Livijns texter tillkänna. Början gjordes av Sven G Melander som 1965 i en opublicerad licentiatavhandling *E.T.A. Hoffmann i Sverige* (Uppsala) undersökte Hoffmanns inflytande på Livijn (s 157-217) och därvid också tog upp *Riddar S:t Jöran*, "vårt lands första stort upplagda försök att i romanform framlägga en samhällssyn och en livsfilosofi." (s 200) Anne Marie Wieselgren satte 1971 Livijns texter i centrum i sin undersökning *Carl-Johans-tidens prosa. Språkliga studier i texter från den moderna prosaberättelsens framväxttid* "på grund av de språkliga manifestationerna av den tidsbundenhet, som gör de flesta av hans verk mindre njutbara för nutida läsare."¹⁶ Var intresset hos Wieselgren ännu övervägande instrumen-

¹² *Clas Livijn*, opaginerat förord.

¹³ *Ibid.*, 1, s 10.

¹⁴ VILHELM LJUNGORFF, "E.T.A. Hoffman och Sverige", i *Edda* 10 (1918), s 267ff.

¹⁵ BÖÖK, s 148, 146.

¹⁶ ANNE MARIE WIESELGREN, *Carl-Johans-tidens prosa. Språkliga studier i texter från den moderna prosaberättelsens framväxttid* (Lundastudier i nordisk språkvetenskap, serie A, nr 21), Lund 1971, s 5.

tellt, så kom kort därpå texterna själva i förgrunden. Thomas von Vegesack, som också skrivit artikeln om Livijn i *Svenskt Biografiskt Lexikon*, publicerade 1975 i tidskriften *Artes* utdrag ur romanen *Riddar S:t Jöran* tillsammans med en två sidor lång presentation av Livijn.¹⁷ Ett annat uttryck för vaknande uppskattning är publiceringen av *Samvetets fantasi* och *Spader Dame* år 1987 genom Börje Räftegård som i den officiösa litteraturhistorien har sammanfattat Livijns insats sålunda: "I mångt och mycket kunde han ha blivit en nydana-re".¹⁸ Kjell Espmark talade 1990 i den av Livijn så aggressivt smäddade Svenska Akademien om "den fragmentariske Clas Livijn" som han betecknade som en betydande 'minor classic'.¹⁹ Samma år blev Livijn t o m huvudperson i Torbjörn Säfves *Kuperad lek eller skändaren från Skänninge*. Det råder inte något tvivel: från att ha varit en dammig, glömd klassiker håller Livijn på att bli en levande författare som har många överraskningar i beredskap åt dem som ger sig i kast med hans verk.

Utförligare analyser av Livijns texter utifrån nyare teorier och metoder existerar emellertid inte. I Sigbrit Swahns "Clas Livijns jag och du" (1981)²⁰ firar biografismen sanna triumfer i nya (dvs mestadels freudianska) kläder. Hur mycket som är möjligt att upptäcka i Livijns texter med nya analysinstrument gav dock Horace Engdahl en försmak av i *Den romantiska texten*, även om han här behandlar Livijns texter snarast i förbigående: "Det verkliga virtuosnumret i opålitlig skrift från denna tid signerades av hans [C J L Almqvists] vän Clas Livijn."²¹ Först idag förmår man avhålla sig från bornerade omdömen som 'demonisk' och därför 'moraliskt sjuk', först idag förmår man uppfatta den spröda opålitligheten, brottställena, svikligheten i Livijns texter inte som en oförlätlig brist utan som nödvändiga funktioner av deras verkkningsstruktur. Det är därför nödvändigt

¹⁷ VON VEGESACK, s 146f.

¹⁸ *Den svenska litteraturen*, band 2, s 255.

¹⁹ KJELL ESPMARK, "Den fragmentariske Clas Livijn. Ur minnesteckning av herr Espmark", i *Tal och texter 20 december 1990: Svenska Akademien*, Sthlm 1991, s 15-22.

²⁰ SIGBRIT SWAHN, "Clas Livijns jag och du", i *Svensk litteraturtidskrift* 1981:4, s 17-50. Man behöver bara läsa följande anmärkning till Axel Sigfridsson: "När Axel återkommer till världen, möter han en ung mamsell. Hon säljer nipper, smycken, precis som Livijns syster Juliana, och liksom systemen är hon svår att spåra." (s 30)

²¹ HORACE ENGDAHL, *Den romantiska texten. En essä i nio avsnitt*, Sthlm 1986, s 197 (citāt) - 201.

att med nya ögon betrakta den litteraturhistoriska kontext, i vilken Livijns senare texter skapades, alltså årtiondet före den realistiska romanens sk genombrott.

* * *

1820-talet har sedan länge betraktats som den svenska romantikens stora skördetid. Efter det närmast föregående decenniets hätska fejder mellan Gamla och Nya skolan, i stort sett avblåsta med Atterboms sonett *Fridsrop* år 1821 – en LITTERATUR-
pendang till hans stridslystna sonett *Härskri* 1810 – HISTORISK
och stockholmsromantikernas skämtsamma avväpnande KONTEXT
av allt och alla – inklusive sig själva – i verssatiren
Markalls sömnlösa nätter (1820-21), förändrades nu den litterära scenen. I stället för hetsiga polemiker och strödda litterära försök i tidskrifter och kalendrar blev 1820-talet mera präglat av självständiga litterära manifestationer. De romantiska skaldernas utgivning av sina egna diktsamlingar, större episka eller dramatiska verk och inte minst samlade skrifter blev samtidigt en segerparad för den versbundna diktningen.

Sålunda utgav Erik Johan Stagnelius år 1821 sin diktsamling *Liljor i Saron*. Tragedin *Bacchanterna* kom 1822 och året efter Stagnelius' förtidiga död påbörjade Lorenzo Hammarsköld utgivningen av skaldens samlade verk (1824-26). Karl August Nicander väckte redan 1820 stor uppmärksamhet med det löftesrika blankversdramat *Runesvärdet och den förste riddaren* – det första romantiska sorgspelet – följt av *Nya dikter* 1827. Decenniets första litterära succéer, Esaias Tegnér's versberättelser *Axel* (1822) och *Frithiofs saga* (1825), följdes av hans *Smärre samlade dikter* 1828. Per Daniel Amadeus Atterbom utgav sitt storverk *Lycksalighetens ö* i två delar år 1824 och 1827. Erik Gustaf Geijer, som tydligen ännu inte ansåg tiden riktigt mogen för en samlad utgåva av sin egen götiska versdiktning, ombesörjde i stället utgivningen av både den till Greifswald landsförvisade Thomas Thorilds och den nyligen avlidne Vitalis' (Erik Sjöberg) samlade skrifter 1819-24 respektive 1828. Frans Michael Franzén påbörjade år 1824 sin långt utdragna tryckning av såväl sina samlade som bearbetade och nyskrivna verk, vilka år 1829 också

kom att inkludera det omfångsrika nationella verseposet *Svante Sture eller mötet vid Alvastra*. Och under hela decenniet arbetade kraftgeniet Per Henrik Ling oförtrutet vidare i nya häften med sitt gigantiska fornordiska versepos *Asarne* (1816-33).

De nya idéer som signaliserades kring år 1810 av fosforister, göter och andra mera fristående romantiker ('neutrer') tycktes sålunda ha segrat på alla fronter. Och skalderna kunde lugnt bekräfta triumfen med den lager som utgivandet av egna *Samlade skrifter* innebar hos en vunnen publik. Men den unge litteraturläskande studenten Elis Wilhelm Ruda noterade lite resignerat mot slutet av decenniet i sin kritiska översikt, anonymt utgiven under den vilseledande titeln *En tysk resandes ströfverier på svenska parnassen* (1830), att efter "Stagnelii och Vitalis' tidiga bortgång har ingen uppstått, som kunde ersätta deras förlust"²². Vidare konstaterar han att den storslagna fas i den svenska litteraturen

som började med Tegnér's, Geijers, Lings, och Atterboms uppträdande, tyckes nu vara nära sitt slut. Med få undantag producera de förnämsta af Sveriges nu lefvande skalder ej något nytt; de flesta sysselsätta sig med utgifvandet af sina samlade skrifter.²³

Vad vidare romanlitteraturen beträffar, finner han den vara fattigare än den dramatiska. Det finns blott en enda originell romanförfattare, "hvars romaner skulle göra heder åt hvilken litteratur som helst", nämligen den för honom okände upphovsmannen till *Axel Sigfrids-son*, *Samvetets fantasi* och *Spader Dame*.²⁴ Vad Ruda självfallet inte kunde veta var att en ny epok just stod för dörren. 1830-talet skulle ju bli den realistiska prosaberättelsens decennium med Fredrika Bremer, C J L Almqvist, Sophie von Knorring och Emilie Flygare-Carlén som de ledande svenska författarnamnen.

Eftervärldens – det vill säga litteraturhistoriens – bild av 1820-talet som den romantiska versdiktingens gyllene decennium har måhända orättvist undanskymt den ingalunda obetydliga prosadikting som trots allt skrevs och – framför allt – lästes av en stor publik. Sedan länge var visserligen romanen en ringaktad genre i den offentliga kritiken, men under det föregående decenniet hade Vilhelm Fredrik

²² ELIS WILHELM RUDA, *En tysk resandes ströfverier på svenska parnassen*, Sthlm 1830, s 107f.

²³ Ibid., s 107.

²⁴ Ibid., s 108.

Palmblad och de övriga uppsalaromantikerna gjort ett försök att höja dess status. Under inflytande av främst Friedrich Schlegels roman-teorier publicerade han den uppvärderande dialogen "Öfver roman-nen" i *Phosphoros* 1812. Samtidigt utgav han första delen av sin s k kalenderroman, avslutad sex år senare, i vilken han sökte tillämpa de tyska romantikernas teorier i praktiken. Försöket slog inte väl ut – varken hos publiken, vännerna eller ens hos honom själv. Först med Walter Scotts stora genombrott hos såväl kritiker som läsare under senare hälften av 1820-talet fick romangenren sitt definitiva genom-brott i Sverige. Den Nya skolans förakt för 1700-talets realistiska be-rättartradition drabbade särskilt Fredrik Cederborgh. Redan 1809-10 hade han framträtt med romanen *Uno von Trassenberg*, snabbt följd av hans kanske mest spridda och uppskattade verk: *Ottar Trallings Lefnads-Målning* (1810-18), den svenska litteraturens två första 'rik-tiga' och än i dag kommersiellt utgivna romaner.²⁵

Som en senfödd upplysningsförfattare med sina litterära mönster hämtade ur Linnés, Bellmans och Lennngrens verk samt sengusta-viansk novellistik hade Cederborgh föga till övers för de unga ro-mantikernas vidlyftiga spekulationer rörande språket, dikten, histo-rien och universum. Tvärtom var han i allra högsta grad intresserad av världens affärer som de stod här och nu. Begåvad med stabilt sin-nelag och vaket öga samt en lättflytande och ironiskt lekande stil, återgav han samtidens människor, miljöer och förhållanden i såväl Stockholm som ute i landsorten på ett för läsarna fullt igenkännbart sätt. I hans romaner uppträder sålunda människorna i sin vardag och med individuellt tecknade drag. När hans lätt ironiska berättarhåll-ning någon gång glider över åt det satiriska hållet, riktas udden främst mot det korrumperade rättsväsendet, mot den slappa universi-tetsutbildningen och inte minst mot löjligt uppblåsta och självgoda romantiska versdiktare, vilka lätt kunde identifieras (och verkligen identifierades!) som den av P D Amadeus Atterbom ledda fosforist-kretsen i Uppsala – särskilt sedan Cederborgh i *Ottar Tralling* när-gånget och i muntert gäckande tonfall porträtterat en viss vimsig poe-ticus kallad Scarabeus Plattergom!

Palmblad, som företrädde de uppsaliensiska romantikernas motkri-

²⁵ För den tyska romantiska romanteorin och dess betydelse för de svenska romantikerna och deras hållning till CEDERBORGH, se ELOF EHNMARK, *Studier i svensk realism. 1700-talstraditionen och Fredrik Cederborgh*, Sthlm 1930, kap IV.

tik, avvisade naturligtvis med överlägset förakt den cederborghska vardagsrealismen. *Ottar Trallings* författare stämplades sålunda som en "gycklare för pöbeln", en usel författare som "tecknar dränglivet med så naturliga färger, att man tycker sig flyttad till en betjent-kammare, der dunsterna och den sjelftillverkade tobaken tvinga den ovane att träda ett steg tillbaka", hette det bland annat i en dräpande dubbelrecension av Cederborghs båda romaner. "Att slika böcker ej kunna bedömas efter de principer, som gälla för goda Författare, är klart", försäkrade Palmblad vidare med myndigt tonfall.²⁶ Så även om Cederborghs romaner blev synnerligen populära under hela den romantiska epoken (liksom i efterföljande tider), dröjde det offentliga erkännandet till år 1834. Då införde äntligen *Svenska Litteratur Föreningens Tidning* en hyllande recension i samband med en nyutgåva av hans romaner.²⁷

Den andre ofta förbisedde prosaisten av betydelse före den realistiska romanens genombrott i Sverige under 1830-talet var Clas Livijn. Mitt i det högromantiska 1820-talet, ja praktiskt taget samtidigt med Tegnér's *Frithiofs saga*, utgav han sitt för eftervärlden mest kända verk: *Spader Dame. En berättelse i bref funne på Danviken*. (Romanen bär visserligen tryckåret 1824, men den marknadsfördes inte förrän i början av år 1825.) Om motsättningen mellan Cederborgh och Nya skolan lätt kunde tolkas som en mer eller mindre självklar konfrontation mellan en öppet ironiserande, vardagsrealistisk prosa och en sluten, anspråksfullt exklusiv versdiktning, mellan en senfödd 1700-talsrationalism och det tidiga 1800-talets poetisk-filosofiska spekulaton, kort sagt mellan 'realism' och 'romantik' – så erbjuder Clas Livijns senare författarskap en mycket intressant och enligt min mening förbisedd komplikation i den litteraturhistoriska kartläggningen av den svenska romantikens till synes så enhetliga tjugotal.

Till en början hörde Livijn förvisso till de unga Uppsala-romantikernas revolterande skara. Han kunde faktiskt räkna sig som en av pionjärerna, eftersom han redan i början av seklet var involverad i de subversiva, unglitterära gruppbildningarna vid Uppsala universitet. Tillsammans med sina östgötska nationskamrater Atterbom, Palm-

²⁶ *Swensk Litteratur-Tidning* 16 april 1814.

²⁷ Recensionen var skriven av JOHAN ERIK RYDQVIST och publicerades den 8 och 15 oktober 1834.

blad och Hammarsköld sökte han sig mot en radikalt annorlunda litteratur än den gängse fransk-klassiskt orienterade, dvs den officiellt garanterade och av Svenska Akademien beskyddade – och noga övervakade. Men den orolige, bittre jakobinen Livijn blev också den som så småningom verksammast skulle bidra till kretsens inre splitt-ring och upplösning. Det skedde till en början främst genom intern kritik, framförd såväl muntligen som brevledes samt genom mer eller mindre stigande xenier mot medlemmarna – verbala svinhugg att uppläsas vid kretsens sammankomster. Med tiden blev han också tillsammans med den stockholmske prästen och litteratören C F Dahlgren den drivande kraften bakom utgivandet av hans och övriga s k stockholmsromantikens uppmärksammade *Opoetisk Calender för poetiskt folk*, med bidrag av bl a den unge Carl Jonas Love Almqvist. Den utkom dels i ett vinterhäfte 1821, dels i ett sommarhäfte 1822. Redan med sin ordlekande titel tar den tydligt avstånd från de forna akademiska stallbröderna Atterbom och Palmblad i Uppsala, vilka alltsedan 1812 årligen sänt ut romantikernas flaggskepp *Poetisk kalender*. Plötsligt förklarades således denna vara passé av huvudstadens frondörer – vara en (enligt den infama logiken i deras egen titel) lämplig läsning endast för 'opoetiskt folk'.

I vinterhäftet publicerade Livijn två noveller: *Samvetets fantasi* och *Skaldens harpa*. Båda varierar i prosaform vad man i och för sig kan kalla tidstypiska romantiska ämnen. I det förstnämnda fallet gäller det fantasilivets demoniska sidor, med Gretchens öde i *Faust* som motivisk inspirationskälla. I det andra fallet tematiseras sångens (diktens, skaldens) magiska kraft, med stoffet hämtat från den medeltida balladens övernaturliga visa. Inom den romantiska traditionen hade också hans två tidigare utgivna, men dessvärre icke slutförda ansatser i bildningsromanens genre legat: *Johan David Lifbergs lefverne* (1810) och *Axel Sigfridsson* (1817).

Men med *Spader Dame* ligger det något annorlunda till. Hjälten och tillika berättaren i denna jag-roman är som bekant en genom gäckad kärlekslycka förryckt student. Visserligen kan denna tragiska kärlekshistoria i huvudsak sägas uppmåla fantasilivets skuggsidor och därmed variera ett för romantiken kärt tema. Vansinnet betraktades ju under denna epok som ett synnerligen intressant sinnestillstånd och förknippades inte sällan med extraordinära, stundom guda-givna självsegenskaper. Men i Livijns roman framställs det som en

produkt av tydligt angivna yttre faktorer: samhällets förtryckarmekanismer och maktmissbruk. Snarare synes således *Spader Dame* anknyta till en mera realistisk, till en till den yttre samtida verkligheten anknuten romantradition, och då närmast till den typ av komisk pika-reskroman som Cederborgh tidigare introducerat. Dess målinriktade rörelse i det topografiska rummet och synkroniseringen av hjältens sinnestillstånd med de ljusa och mörka årstiderna (jfr *Die Leiden des jungen Werthers*!) markeras mycket tydligt genom noggrant angivande av ort och datum inför varje nytt brev, eller snarare dagboks-avsnitt i händelseutvecklingen. Det handlar alltså om en rätt väl lokaliserad berättelse i tidigt mellansvenskt 1800-tal. Romanens scenario rullas upp i de två årslånga resor hjälten genomför – två cirkulära eller pendlande rörelser som är avhängiga romanens 'projekt': informatorn och tillika uppsalastudenten Schenanders förening med sin älskade, den förtryckta brukspatronstyvdottern Spader Dame.

I *Ottar Trallings Lefnads-målning* har motsvarande rörelser av Arne Melberg schematiskt tecknats enligt formeln: W-köping – Stockholm – W-köping – Stockholm – W-köping, där staden står för föräddiskhet och elände, medan den lilla köpingen förknippas med trygghet och idyll.²⁸ I *Spader Dame* kan motsvarande rörelse beskrivas som: Uppsala – Spader Dames hemtrakt – Uppsala – Spader Dames nya hemtrakt – Danvikens dårhus (i Stockholm). Båda romanerna har alltså ett likartat grundmönster i utvecklandet av fabeln, men skiljer sig förstås markant åt i själva upplösningen – på samma sätt som en komedi skiljer sig från en tragedi.

Men också i andra avseenden finns beröringspunkter mellan de båda romanvärldarna, olikheterna till trots. Sålunda använder sig båda författarna gärna av ironiskt skämtsamma och samtidigt oftast karikerande (och karakteriserande) namn på sina diktade gestalter – ett välbekant arv från 1700-talets novellistik. Hos Cederborgh finner man exempelvis figurer som mamsell Gnath, krigskommissarie Cadaver, unge herr Lymell, advokaterna Wanck & Lythe, osv – vilka helt och fullt tål att jämföras med de Livijnska figurerna kapten Leyonbraak, den lösaktiga pigan Fröbusch och korrupte polismästare A B C von Lügen. Även namn på gårdar, gods och mindre byar namnger Livijn på ett likartat sätt (Slaggmyra, Kråkbygget, Svartebohl), medan däre-

²⁸ ARNE MELBERG, *Fördömda realister. Essäer om Cederborgh, Almqvist, Benedictsson, Strindberg*, Sthlm 1985, s 34f.

mot större samhällets och städers namn förekommer utan omklädnad, sannolikt därför att de som metonymier för det klandervärda levnadsnätets orter sedan lång tid tillbaka ingår i den realistiska satirens kod.²⁹

Liksom tidigare Cederborgh har också Livijn fört in den dagsaktuella litterära polemiken i sin roman. Med satiriska tonfall avhånas intressant nog från båda författarna den samtida versdiktningen – den fosforistiska såväl den götiska – varvid dock hos Livijn tillkommer de obligatoriska slängarna mot de gamla gustavianska akademisterna och deras senfödda företrädare. Stundom persifleras mer eller mindre tydligt identifierbara enskilda diktare. Hos Cederborgh riktas pilarna ganska entydigt mot det fosforistiska lägret: exempelvis mot Atterbom, Hammarsköld och Samuel Hedborn. Hos Livijn är skottfältet vidare, ty här attackeras inte bara Atterbom och nationalskalden Tegnér utan också den gamle gustavianen och vördige akademiledamoten Leopold samt dramatikern och romanförfattaren Anders Lindeberg.

Bland mera intressanta motiviska likheter mellan de båda otidsenliga prosaisterna Cederborghs och Livijns romaner kan slutligen också nämnas att de låter sina hjältar konfronteras med likartade miljöer, när de vill visa dem (och läsarna) världens verkliga beskaffenhet. En sådan lokalitet är gästgivargården eller skjutsstationen – en nödvändig anhalt för de båda författarnas sökande och kringirrande hjältar. På båda håll skildras denna station på livsresan som en mycket dubbiös inrättning, där man på ett närmast självklart sätt blev prejuderad eller rent av misshandlad i konfrontationen med allmogen. Vidare förs på båda håll den godtrogne och renhjärtade huvudpersonen till den mer eller mindre hemliga spelhålan, där medmänniskornas girighet och falskhet mycket tydligt låter avmåla sig. Slutligen blir också häktet eller straffanstalten en gemensam lokalitet som modell för 'världen' hos de båda författarna. Den muntert gäckande tonen i Cederborghs *Ottar Tralling* brister vid åtminstone ett tillfälle, nämligen då Ottar (i åttonde kapitlet) på nära håll får betrakta straffångarnas omänskliga lott och den godtycklighet med vilken 'försvarslösa personer', dvs de som saknar fast arbete, behandlas av de samhälleliga myndigheterna. Småfolkets rättslöshet inför överheten

²⁹ Jfr den i Frihetstidens 1700-tal så populära satirgenren "Brev från landsorten till en vän i Stockholm" och liknande titlar!

tecknas med samma allvar i fjortonde kapitlet i *Uno von Trassenberg*. Detta tema återkommer också i *Spader Dames* nittonde kapitel, fast i betydligt fränare och mera giftigt ironiserande ordalag. Men så hade också Livijn under sin karriär som militär och senare civil jurist en större och djupare erfarenhet av de rättsvårdande myndigheternas inkompetens, brutalitet och egenmäktiga domslut.

Dock – när det gäller slutstationen för respektive romanhjältars färd genom livet i det tidiga 1800-talets Sverige, skiljer sig som sagt de båda samhällsobserverande författarna åt på ett ganska talande sätt. Den optimistiske liberalen Cederborgh lämnar såväl Uno von Trassenberg som Ottar Tralling i en lantlig idyll, där de till slut kan ingå äktenskap och emotse ett stilla levernes lycka efter de osäkra, men lärorika vandringsåren. Den pessimistiske jakobinen Livijn lämnar sin totalförvirrade hjälte att dö på Danvikens dårhus.

Jag har här velat understryka ett samband mellan de av hävd oför- enliga prosaisterna Cederborgh och Livijn, vilket inte i tillräcklig grad har observerats. Det förefaller som om Palmblads och uppsala- romantikernas häftiga avståndstagande från Cederborghs obesløjade, ironiska utblickar över den romantiska epokens samhällsliv samt den egenartat kluvna recension av f d vapenbroderns Livijns *Spader Dame* som Palmblad offentliggjorde³⁰ blivit riktningsgivande vid all framtida kartläggning av den romantiska epokens litterära landskap. Dessa båda avvikande prosaister har helt enkelt inte passat in i den efterföljande litteraturhistorieskrivningens schema. Där har de – all- tid väl åtskilda – oftast blivit reducerade till epokens anomalier, till besynnerliga särlingar i den i övrigt så samstämmiga kören. Men den samtidskritiska prosafiktionens tradition – den linje som exempelvis förbinder *Then Swänska Argus* (1732-34) med Strindbergs *Röda rummet* (1879) – är självfallet också närvarande i detta romantiska 1820-tal, det decennium under vilket för övrigt Almqvist skrev sin geniala överhetssatir *Ormus och Ariman*, liksom också *Amorina*, med dess invokation av Stockholm som alla lasters ormdigra kula och där dårhuset Danviken blir en bild av 'världen'. Sant är emeller- tid att detta slags litteratur synes vara hårt trängd av såväl de unga fosforisterna som de gamla akademisterna. Cederborgh förkastades av den samtida kritiken och tystnade som författare och tidningsutgi- vande journalist vid 1820-talets ingång. Almqvist påbörjade visser-

³⁰ *Swensk Literatur-Tidning*, 7 och 17 mars 1825.

ligen tryckningen av *Amorina* 1823, men varken detta verk eller *Ormus och Ariman* kom i allmänhetens händer förrän halvtannat decennium senare. Under väl bevarad anonymitet utgav Livijn sin *Spader Dame* – och påbörjade något eller några år senare tryckningen av sin *Riddar S:t Jöran, Ett Quodlibet*. Dock avbröt han av okänd anledning det hela, varvid denna i romanform klädda betraktelse över 1820-talets politiska klimat förblivit outgiven.

* * *

Ty *Riddar S:t Jöran* är först och främst en politisk roman – Sveriges första dessutom – men insvept i en beslöjande och förvillande fantasitik. Själva grundtanken för sitt originella romanprojekt yppar Livijn i ett brev till vännen Leonard Fredrik Rääf (1786-1872) den 6 november 1826, när han skriver att han är sysselsatt med en roman som nära nog helt ligger inom fantasins område. Huvudpersonen är "en lågtänt, öfvermodig, sniken, krypande och okunnig varelse, korteligen ett kongl. svenskt embetsmannaaämne" som utsätts för både svart och vit magi för att väckas till någonting högre eller bättre, vilket dock misslyckas.³¹

PRESENTATION OCH ÖVERSIKTLIG KOMMENTAR

Sådan romanen nu föreligger, är denna idé realiserad på följande sätt. Under ett besök i Stockholms Storkyrka med Bernhard Notkes välbekanta statygrupp "Sankt Göran och draken" blir hovrättsauksultanten Georg Pehr Humblom indragen i en maktkamp mellan två trollkunniga bröder Blommelin. Den ene är en girig och cynisk klädmäklare³² som är i behov av en likasinnad jurist, den andre en rätt-rådig referendarie³³ vid Kommerskollegium. Den senares intresse för auskultanten motiveras av namnet Georg, vilket referendarien länge felaktigt tolkar som ett tecken på att Humblom i själva verket skulle vara en reinkarnation av riddaren Sankt Georg eller Göran. Själv betraktar sig referendarien enligt samma själavandringlära som centurionen Protoläus och brodern som trollkarlen Anastasius. Båda har de i dessa inkarnationer tidigare varit i tjänst hos den romerske kejsaren Diocletianus – den hedniske kejsare som enligt legenden martera-

³¹ Cit. efter: "Riddar S:t Jöran", s 8.

³² Klädmäklare: äldre benämning på person som driver handel med kläder, möbler o d.

³³ Referendarie: äldre titel för vissa (lägre) tjänstemän.

de S:t Georg till döds, liksom sin till kristendomen avfallna drottning Alexandra. Även hon har reinkarnerats under bibehållet namn som en ung och skön men föräldralös systerdotter till bröderna Blommelin, vilka växelvis utövar förmyndarskapet över henne. Denna ädla och upphöjda kvinna har sin negativa motpol i den ytliga och vidlyftiga vårdshusmamsellen 'vackra Catharina', vilken i själva verket är klädmäklarens och hans hushållerskas aldrig erkända dotter. Till Catharina och inte minst till den stora förmögenheten hon en dag förväntas ärva efter klädmäklaren dras nu den streberaktige Humblom. Dock går han till slut miste om henne och förmögenheten, samtidigt som hans positiva motpol, den redlige auskultantkollegan Thorleifsson, alltmer framstår som den verkliga S:t Jöran. Detta bekräftas till slut också genom Thorleifssons och Alexandras bröllop i Storkyrkan, där han nedstiger från Sankt Görans häst för att högtidligen förenas med Alexandra under den segerrike referendariens välsignelser.

Dessa sex antitetiskt parställda gestalter bär alltså upp romanens grundintrig, där läsaren får följa Humblom genom en rad fantastiska visioner och äventyrligheter, vilka de båda trollkunniga bröderna än ömsevis, än samtidigt utsätter honom för, innan de finner honom oduglig för sina respektive syften. Denna grundläggande nivå i berättelsen gör *Riddar S:t Jöran* till ett slags fantastikens provningsroman, vilken i likhet med den äventyrets provningsroman Bachtin kategoriserat utspelar sig i vad han betecknat som 'äventyrstid' – dvs den äventyrliga slumpens tid, under vilken romanens passive huvudperson utan att egentligen förändras genomgår en rad överraskande äventyr under resor i främmande länder, sällsamma provningar anställda "av ödet (túche), gudar, demoner, magiker och trollkarlar", för att ändå och alltid förbli densamme.³⁴ Humbloms upplevelser är dock inte förknippade med vidsträckt resande i främmande miljöer. Allt utspelar sig i ett välbekant Stockholm med exakt uppgivna platser och gatuadresser som exempelvis Malmens källare, Hasselbacken, Solgränd N:o 27 (klädmäklarens bostad), Kimstugugatan N:o 33 (referendariens bostad), Norrbro, Rådhuset, osv.

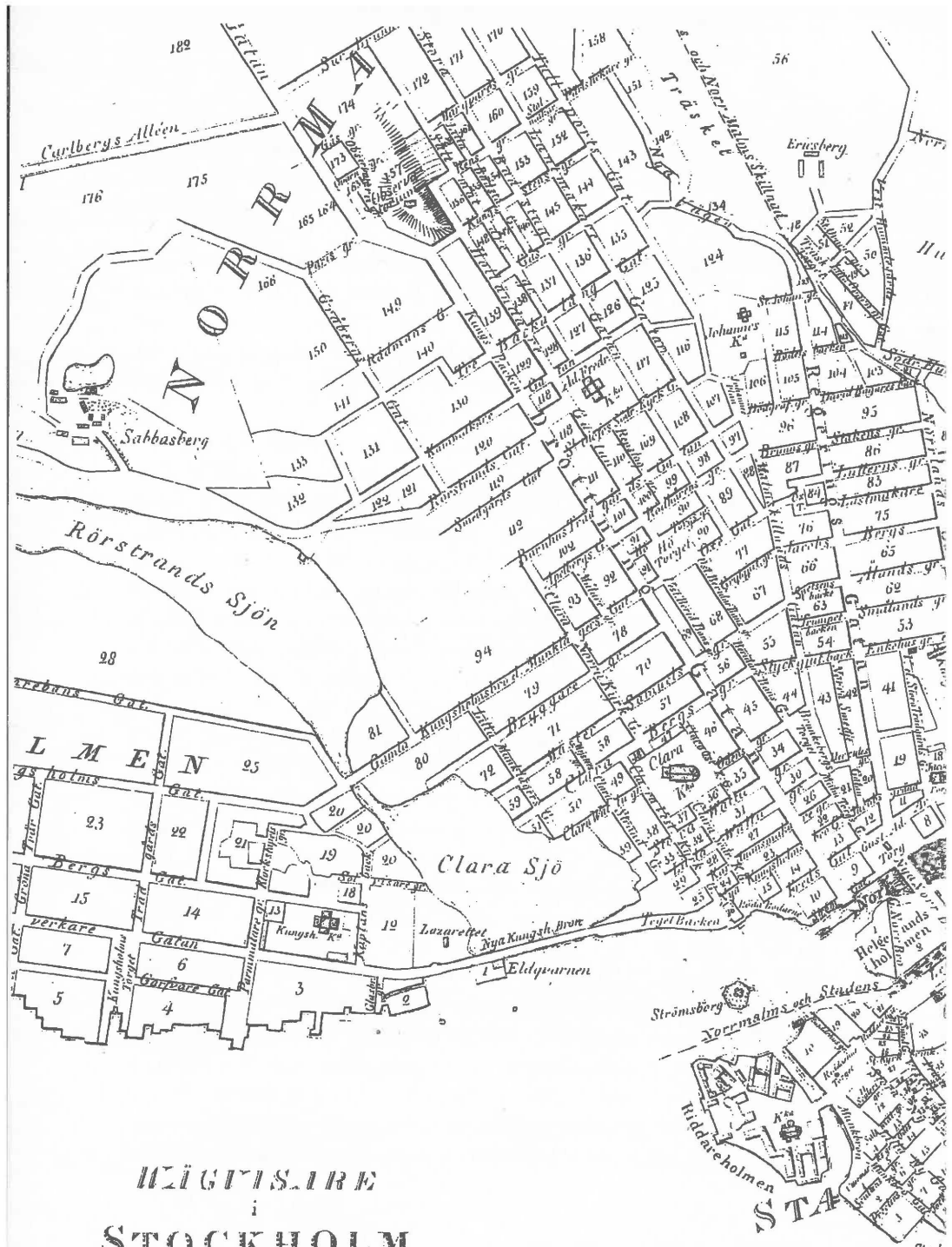
Men *Riddar S:t Jöran* är också en nyckelroman. Och det är närmast på denna nivå som dess politiska tematik fullt ut realiseras. Redan flera av de ovan nämnda gestalterna har tidigare av Johan Mortensen identifierats som modellerade efter väl kända personer i Li-

³⁴ MICHAEL BACHTIN, *Det dialogiska ordet*, Gräbo 1988, s 22.

vijns samtid.³⁵ Således talar åtskilligt för att Humblom till dels är ett nidporträtt av den då mycket uppmärksammade liberale juristen och journalisten Sven Lorens Theorell (1784-1861). På samma sätt skulle klädmäklaren Anastasius Blommelin ha sin närmaste motsvarighet i den liberale politikern och militären Carl Henrik Anckarsvärd (1782-1865), liksom referendarien Protoläus Blommelin i den jakobinske politikern och ämbetsmannen Hans Järta (1774-1847) som väckte särskild uppmärksamhet då han avsåg sig sitt adelskap år 1800. Båda deltog de aktivt i statskuppen 1809 men kom snart att gå helt skilda vägar i politiskt avseende.

Jämte dessa för intrigutvecklingen centrala gestalter förekommer också i diverse insprängda satiriska scener andra figurer i 1820-talets offentlighet, fast i mera fantasifulla omklädnader. Hit hör i första hand några välkända liberala journalister och tidningsutgivare. Främst bland dessa står ett av Livijns speciella hatobjekt - 'Lindwurmen' eller 'den Upplyste' som han också kallas - dvs kaptenen Anders Lindeberg (1789-1849), redaktör för den av honom själv år 1822 inköpta *Stockholmsposten* samt ivrig politisk publicist och skönlitterär författare (bl a till den klassicerande och av Nya skolan ofta avhånade tragedin *Blanka, Tragedi i fem akter. Svenskt original*, 1822). Vidare uppträder som en kacklande torntupp på Tyska kyrkan 'Väderhanen' Johan Johansson (1792-1860), bättre känd som Argus-Johansson efter oppositionstidningen *Argus* som han grundat 1820 tillsammans med författaren och boktryckaren Per Georg Scheutz (1785-1873), vilken i romanen blir 'Järnstängen' som upp-bär 'Väderhanen'. Till dessa individuellt identifierbara figuranter på den politiska arenan kommer också herrarna Röökman, Rööklund och Röökström, vilka sannolikt inte syftar på någon särskild förebild, utan snarare tycks vara avsedda att representera den stockholmska småborgerlighetens många tjänstemän och småföretagare. Den förstnämnde presenteras således med den parodiska titeln 'Commissions-Contors-Commissarie', den andre som stadens '1:e Renhållnings-Entrepreneur', den tredje som 'ÅkareÄlderman' - och samtliga är de helt underställda klädmäklarens åsikter och önskingar. Den gemensamma förleden i deras namn härleds i romanen

³⁵ "Riddar S:t Jöran", s 47-60.

HISTORISKE STOCKHOLM.

Guide et Manuel du Voyageur
à Stockholm.

ur de rökgubbar³⁶ referendarien sägs hålla till salu. Vid Humbloms besök hos referendarien presenteras dessa rökgubbar som små livslevande, tumslånga varelser, vilka antyds representera bl a ett slags beskäftig men kraftlös salongsgöticism. Referendarien tuktar dem hårt, men de tre nyssnämnda har via Humblom lyckats fly till kläd-mäklaren från referendariens stränga regemente, varvid de antagit normala kroppsliga proportioner.

Alla dessa romanfigurer agerar inom det kraftfält som utvecklas i kampen mellan de två trollkunniga bröderna Blommelin. Ytterst är motsättningen dem emellan av religiöst metafysisk art. Det gäller den eviga kampen mellan ljus och mörker, mellan gott och ont, mellan Gud och Satan, vilket framgår av den poetiserande skapelsemyt referendarien i högtidliga ordalag berättar för Humblom (s 49-51). Den kamp återspeglas i de inrikespolitiska förhållandena under 1820-talet på ett såväl symboliskt som allegoriskt plan i romanen. Livijns ståndpunkt i dessa frågor framgår utan skönlitterär omklädnad i hans uppmärksammade politiska broschyr *Om Ministère och Opposition i Sverige*, utgiven 1831. Livijns närmast revolutionärt jakobinska ideal i förening med hans ömtåliga individualism och förakt för storordigt framsakeri gjorde det omöjligt för honom att ansluta sig till någon av de politiska gruppbildningar som agerade på den samtida politiska scenen – varken till konservatismens s k ultras eller den s k historiska skolan, än mindre till de nyare liberala riktningar som gjort sig alltmer inflytelserika genom den starkt framväxande oppositionspresen. En huvudtanke i Livijns pamflett är nämligen att det är den kungafientliga och folkföraktande aristokratien som historiskt sett ständigt rubbat den naturliga 'demokratiska' balansen mellan kung och folk. I sin trängtan till den yttersta makten har nu aristokratin listigt nog ingått i en ohelig allians med borgerskapet och dess vulgära tidningsliberalism som vilseleder allmänheten och uppammar till okunnigt och onödigt politiserande. Ministären å andra sidan betecknas som en samling okunniga adliga pratmakare som – noterar Livijn ironiskt – "bildar ett slags fostbrödralag med Svenska Akademien, hvarest snillet och smaken och talenterna skola hafva sitt stamhåll."³⁷

I denna pamflett, som synes tillkommen i direkt anslutning till

³⁶ Rökgubbar (eller rökelsegubbar): benämning på välluktande rökelseämne, förr använt i bostadsrum.

³⁷ [CLAS LIVIJN,] *Om Ministère och Opposition i Sverige. Åsigt af Jan Jansson*, Sthlm 1831, s 84.

nedläggandet av romanprojektet *Riddar S:t Jöran*, återfinns således de grundläggande politiska åsikter som Livijn tidigare sökt uttrycka i sin roman. Men åtskilligt av den politiska kritiken i *Riddar S:t Jöran* är tydlig nog ändå: driften med de liberala tidningsentreprenörerna, med den 'götiska' kraftlösheten, med Svenska Akademien, med ministrar som den ordrike men tanketomme 'Högtförnäme' (Gustaf af Wetterstedt, 1776-1837) eller den snarsluge 'projectmakaren' (Baltzar von Platen, 1766-1829). Men framför allt är det klädmäklaren som i sina göranden och låtanden får uppbära den nya tidens lyten, vilka också illustreras genom hans inblandning i grosshandlarparet Knéepes ekonomiska svindlerier, liksom i det medicinska charlataneriet som den magnetiserande 'Öfversten' (professor Pehr Gustaf Cederschiöld, 1782-1848) med framgång ägnade sig åt bland överklasskvinnorna.

Den politiska innebörden är givetvis också avläsbar – låt vara i varierande grad – i romanens många drömmar, syner, visioner och häxerier. Här skall bara en närmare beröras, nämligen 'Djurgårdssynen' (s 123-133) – dels därför att den förefaller vara en av de mest centrala, dels därför att jag anser att den blivit felaktigt tolkad av Mortensen.³⁸

Situationen är i korthet följande. Klädmäklaren och auskultanten befinner sig om natten på en höjd vid Djurgårdsslätten varifrån de blickar ned över staden som beskrivs i dystra förgängelsemetaforer. Vid midnatt tar klädmäklaren fram sin svartkonstbok och frambesvärjer i tre omgångar diverse trolltyg ur den folkliga föreställningsvärlden. Under den tredje besvärjelsescenen tappar så klädmäklaren kontrollen över händelserna, när en av honom framkallad molnstod över staden i form av ett satanshuvud plötsligt förjagas av en ljusgestalt som helt oväntat uppenbarar sig i en gryningsvision. Klädmäklaren besvärjer då en väldig insektsvärm att attackera ljusgestalten. Så sker också, nämligen på samma sätt "som när en väl hierarchiserad tjenstemanna-Corps illfänas emot den djerfve fritänkaren". Men klädmäklarens angrepp misslyckas. I stället svävar nu ljusgestalten fram över Stockholm på morgonrodnadens vingar, föregången av en stormvind som inte bara sopar bort allt otyg klädmäklaren manat fram utan också driver såväl denne som auskultanten tillbaka till staden. Klädmäklarens besvärjelser är verkningslösa, hans kumpaner

³⁸ "Riddar S:t Jöran", s 48-53.

Röökman, Rööklund och Röökström upplöses i tomma intet och 'Väderhanen' Argus-Johansson gal förgäves emot den allt övervinnande ljusgestalten.

Enligt Mortensen skulle Livijn med denna vision "velat gifva en symboliskt allegorisk framställning af de historiska händelser, som han själf genomlevvat och som ännu upprörde samtiden, således de viktigaste politiska tilldragelser, som timat efter 1809."³⁹ Som stöd för sin tolkning har Mortensen genomfört en ganska utförlig kommentar. Hans grundtanke är att det mörka satanshuvudet betecknar napoleonkrigen och ljusgestalten "liberalismen eller kanske ännu allmänna den nya tidsrörelsen som efter napoleonkrigen 1814 inbryter och förändrar de svenska samhällsförhållandena."⁴⁰ Här är inte plats för ett mera detaljerat bemötande. Jag vill bara peka på den fundamentala orimlighet som ligger i Mortensens tolkning – nämligen den att såväl klädmäklaren som 'Väderhanen' Argus-Johansson, 'Järnstången' Scheutz samt de tre 'rökgubbarna' i så fall skulle bekämpa sig själva, när de bekämpar ljusgestalten. Dessa representerar ju – som Mortensen själf på andra ställen påpekat – den av Livijn så avskydda nya 'liberalismen' eller 'den nya tidsandan'!⁴¹

Mig synes det då rimligare att uppfatta denna vision som en icke tillbakablickande, utan tvärtom som en framåttekande, politisk allegori. Ljusgestalten som fördriver den mörka molnstoden över den betryckta staden och som med sin stormvind obevekligen sopar undan klädmäklarens och hans gelikars skumma tillställningar blir då en profetia, en med allegoriska undermeningar gestaltad drömbild av en kommande revolution som skall förjaga samtidens tryckande samhällsliga mörker. Denna tolkning harmonierar också med vad som förebådas redan i romanens inledning i den magiska scenen med den brinnande eken, där Humblom "hos lågorna (blir) varse ett bemödande att antaga ett bestämdt samhällsskick", vilket inte omedelbart vill lyckas, eftersom eldstrålarna "snöpligen öfverändakastades af en mörk och rökdryg eldklump" (s 22). Än tydligare förebådas inbörden av ljusgestaltens kamp mot satanshuvudet som vilar över det kyrkogårdslika Stockholm i den skapelsemyt referendarien tidigare återgivit för Humblom. Häri beskrivs hur Satan, omskriven som

³⁹ Ibid., s 49.

⁴⁰ Ibid., s 51.

⁴¹ Se t ex ibid., s 56f!

"Mörkrets Broder", "Förgängelsens ätteman" och "Vedersakaren", döljer sig i ett moln ur vilket han spanar ned på den gravlika jorden och varifrån han leder sina skaror i sin kamp mot ljusets Gud, vars änglar flyger med "himmels-färgade vingar" (s 49-52). 'Djurgårds-synen' är alltså en i tid och rum lokaliserad tillämpning av denna etiologiska myt.

Anspelningar på samtida litterära förhållanden förekommer ofta i framställningen. Sannolikt är de av större omfattning än vad som till en början synes framgå vid en genomläsning, eftersom Livijn förefaller ha siktat in sig också på mera tillfälliga och sedan länge undanskymda verk i den dåtida litteraturen. Mestadels tycks det röra sig om spefulla allusioner på och citat ur texter som kan förknippas med Gamla skolans litterära strävanden. Men också förre vapenbrodern Atterbom kunde bli måltavla för Livijns ironi. Sålunda parodieras *Lycksalighetens ö* i scenen med Astolf-Humbloms och den fala Felicia-Catharinas möte om aftonen vid Kåkbrinken (s 107f). Men romanens mest omfattande litteraturpolitiska avsnitt är givetvis den nattliga seansen i Svenska Akademiens gula sammanträdessal i Börs-huset (s 158-173). I en kraftigt ironiserande framställning beskrivs hur 'den Upplyste' Anders Lindeberg, iförd den framlidne vältalaren och akademiledamoten Nils Lorens Sjöbergs nattmössa, under ymnigt citerande av pompösa alexandrinverser – förmodligen plockade ur akademiens prisskrifter – får utföra en magisk seans riktad emot den fördärvliga skapande fantasin.

Slutligen några ord om romanens yttre form. Det är inte bara frånvaron av kapitelindelning som till en början gör *Riddar S:t Jöran* en smula svåröverskådlig och ständigt tycks påminna läsaren om dess ofullbordade karaktär. Längre hålls läsaren också lika ovetande och undrande som Humblom om alla de besynnerligheter som drabbar honom. Först när referendarien läser upp "Legenda om Riddar S:t Jöran" (s 89-102), står den i sig inte särskilt invecklade intrigen i huvudsak klar. Vid ett av de tillfällen då författaren på Jean Pauls manér bryter illusionen och tilltalar läsarna genom någon av romanfigureerna – och det finns åtskilliga sådana ställen i romanen – säger Humblom ironiskt att det knappast kan ha "undfallit någon uppmärksam läsare, att ända hitintills finnes det ingen plan i arbetet, utan är alltsammans, för att tala med en yngre konstnär, en undulation af händelser" (s 69). Som en vågrörelse av händelser kan förvisso

framställningen beskrivas, men för den skull långt ifrån planlös i kompositionen. I själva verket visar den sig vid närmare studium vara ganska listigt konstruerad i sitt växelvisa spel mellan olika kontrasterande eller parallella episoder, vilka i sin tur är skiktade i mytens, S:t Göran-legendens, drömmens, magins och den yttre verklighetens betydelsenivåer – och alltid med anti-hjälten Humblom som sammanhållande faktor.

Vidare är flera i berättelsen återkommande föremål laddade med symboliska innebörder. Av central betydelse är förstas Storkyrkans statygrupp med riddaren, jungfrun och draken, vilken både inramar hela berättelsen och tydligt sammanfattar romanens tema. Men också andra föremål och färger blir betydelsebärande, som exempelvis de ljusblå respektive brandgula bandrosetterna tillhöriga referendariens Alexandra respektive klädmäklarens Catharina, liksom deras klänningar och kappor i samma färger. (Referendarien benämns stundom också 'den ljusblå Blommelin!') Av speciell betydelse är slutligen också de parvis motsatsställda föremål, kring vilka större delen av romanen utvecklar sig: dels referendariens magiska spatserkrycka med inskriptionen R.S.J. och Humbloms motsvarande med guldknapp, dels bröderna Blommelins svarta respektive vita peruker. Eftersom dessa föremål aktualiseras genom snart sagt hela romanen, fungerar de också som sammanhållande, suggestiva element.

De fantastiska avsnitten i *Riddar S:t Jöran* har kommenterats av Mortensen under jämförande med motsvarande passager i E T A Hoffmanns novellistik, speciellt *Der goldne Topf* (1814). Utan att direkt ha kopierat från den tyske läromästaren anser Mortensen att Livijn står i ett visst motiviskt beroende av sin tyske valfrände och kollega (båda var jurister!) för några av romanens fantastiska scener. Förbindelsen befinnes närmast vara av teknisk art och därför inte heller särskilt djupgående. Men på ett övergripande, tematiskt plan finner dock Mortensen "slående" likheter mellan verken:

Den allmänna grundtanken i de båda romanerna är densamma – motsatsen mellan dikt och verklighet, häfdandet af det högre, eviga, poetiskt religiösa lifvet och satir mot hvardagligheten och materialismen. Men syftet i Livijns roman är dock ett helt annat än hos Hoffmann: Den förre riktar sin satir direkt mot det samtida litterära och framför allt det politiska lifvet.⁴²

⁴² Ibid., s 65-71.

Ur stilsynpunkt är Livijns prosa i *Riddar S:t Jöran* mycket personlig och stundom blir närheten till hans juridiska ämbetsmannaspråk med dess säregna kanslivokabulär och omständliga formuleringar ytterst påtaglig⁴³. Men det finns också åtskilliga scener och passager, där Livijn helt byter stilnivå. Mest frappant är detta måhända i de avsnitt där referendarien återger den för romanens magiska föreställningsvärld så betydelsefulla skapelsemyten (s 48-51) samt den minst lika fundamentala S:t Jöran-legenden (s 89-102). Här rör det sig närmast om allvarligt menade pastischer av biblisk prosa respektive det medeltida legendariets speciella genrekonventioner. Andra från huvudrelationens stilton tydligt avvikande ställen är de i dialogform framställda samtalen mellan kaffepannorna och ölstopet i referendariens kök, liksom det lågkomiska ordkrigandet mellan 'Väderhanen', 'Jernstängen', 'Polisbetjenten' och folkmassan – två scener som båda presenteras i dramatiserad form (s 104-107, respektive 110-111). Stilväxlingen är också frapperande vid återgivandet av de många syn-er och fantasibilder de båda bröderna Blommelin framkallar. Här tenderar Livijns framställning mot en friare stil som stundom gränsar mot en prosalyrisk. På flera håll utnyttjar han vidare den ironiskt avslipade anekdotens välberäknade språkbruk i smärre satiriska passager – som exempelvis då klädmäklaren mutar polisen (s 148), eller prövar en mera burleskt parodisk framställning – som exempelvis vid beskrivningen av de sex damerna i magnetisörens väntrum (s 191-194), eller imiterar en höglitterär dialog – som exempelvis i den infama parodin på de älskandes språk i *Lycksalighetens ö* (s 107f). Dessutom finns här och var i framställningen små sardoniska kvickheter instoppade, infall som plötsligt kan blixtra till i de allvarligaste sammanhang:

»Omöjliga kan det vara en djefvul«, – Invände Ausculanten – »Jag tycker att tankarna falla sig så enfaldigt, då han talar«.

»Likasom det icke också funnos dumma djeflar«; svarade Referendarien, fattade Auscultantens hand och införde honom i nästa rum. (s 136)

Denna korta översikt är naturligtvis helt otillräcklig som kommentar till detta rikt sammansatta prosaverk, utan är närmast tänkt som en översiktlig introduktion till en av de mest underfundigt komponerade romanerna i svenskt 1800-tal. Ett respektingivande faktum är att den

⁴³ ANNE MARIE WIESELGREN, s 78-82.

energiske Livijn oförtrutet arbetade på sitt romanprojekt under ett halvt decennium – utan att helt nå fullbordan. Först nu har *Riddar S:t Jöran* nått offentligheten och först nu föreligger möjligheten för såväl forskare som nöjesläsare att närmare granska den roman som framstår som det tidigare 1800-talets förelöpare till *Röda rummet* – eller kanske lika gärna *Det nya riket*.

* * *

MANUSKRIFT I raritetsavdelningen på KB i Stockholm befinner sig det enda bevarade exemplaret av det ombrutna korrekturet av Livijns roman *Riddar S:t Jöran. Ett Quodlibet*. Ursprungligen var det väl i riksbibliotekarien Gustaf Edvard Klemmings OCH (1823-93) privata ägo, eftersom hans namn står skrivet med bläck överst till höger på första sidan. TEXTKRITIK bladet är handskrivet av Klemming och lyder: "Riddar Sankt Jöran./ af/ Claes Livijn./ 136 sidor. Stockholm, Hörberg, 1830 omkring./ Så mycket som blef tryckt./ Det enda kvarvarande ex." Före året 1830 har senare ordet "före" tillagts med blyerts. (Tyvärr har det inte varit möjligt att utröna vem Klemming hade fått detta korrektur av – hans handskrifter och anteckningar på KB ger inga ledtrådar.)

I korrekturet finns rättelser av två slag: a) Blyertsrättelser av rena sättnfel, förmodligen inte gjorda av Livijn. På de sista 46 sidorna saknas sådana blyertsrättelser. b) Med brunt bläck gjorda rättelser med Livijns handstil. I enstaka fall har blyertsrättelserna senare fyllts i med bläck (dvs rättelserna med bläck är gjorda *efter* blyertsrättelserna). I regel rör det sig emellertid om strykningar och delvis omfattande ändringar respektive kompletteringar.

Detta förmodligen enda exemplar av det ombrutna korrekturet var länge okänt. Mortensen som framstående Livijnforskare och författare av den grundläggande, men ingalunda helt sakligt korrekta uppsatsen "Riddar S:t Jöran. En otryckt roman av Clas Livijn" kände inte till det. Detsamma gällde så sent som 1971 för Anne Marie Wieselgren. Melander var den förste som nämnde existensen av korrekturet 1965 (s 199). Forskningen fick alltså ända till för några år sedan helt grunda sig på de olika manuskriptversionerna av romanen, vilka befinner sig i band 3 ("Romaner") av *Efterlämnade handskrifter*. Dessa manuskript måste naturligtvis ändå tas till hjälp för ro-

manens tillkomsthistoria och för textetableringen i romanens andra del som saknas i det ombrutna korrekturet.

Närmare bestämt rör det sig om följande mer eller mindre fullständiga versioner av romanen (titlarna är skrivna med blyerts på manuskripten, förmodligen härrör de från bibliotekarien Arwidsson som var ansvarig för manuskriptens ordnande; vid numreringen har jag följt Mortensens beteckningar):

1) "Riddar St. Jöran. 16 ark. Den fullständigaste afskriften", bestående av 16 ark i folioformat i delvis mikroskopisk skrift. Enligt dateringen i marginalen påbörjades detta manuskript den 1 augusti 1824; i fortsättningen kallas det p g a sin inordning bland manuskripten för ms 1. Ark 4/1 av detta manuskript har uppenbarligen återanvänts, ty på det finns, direkt efter varandra, två första utkast till romanens början. Livijns har senare strukit över dem, förmodligen när han återanvände sidan: de strukna avsnitten skall betecknas som ms 1b. Före ms 1 har ett ark i kvartsformat bundits in, på vilket den fullständiga titeln (*Riddar S:t Jöran. Ett Quodlibet, till trycket befordradt genom Utgifvaren af Spader-dame*) och början av ett förord står att läsa: ms 1c. Dessutom finns i ms 1, i marginalen på 4/4, utkast till ytterligare ett förord: ms 1d.

2) "Riddar St. Jöran. Slutet af Manuskriptet som begagnats till tryckning", bestående av nio ark i kvartsformat (alla andra manuskriptark är i folioformat), numrerade från 31 till 39: ms 2. Detta manuskript ansluter omedelbart till sista sidan av det ombrutna korrekturet. Förmodligen har de första 30 arken 'förbrukats' vid tryckningen som brukligt var på den tiden.

3) "Riddar St Jöran. 61 ark. Den näst-fullständigaste afskriften", bestående av 61 ark, varvid det sista arket förekommer två gånger; avskriften har emellertid avbrutits efter en halv sida. Av annan hand har senare omarbetningar med blyerts införts i manuskriptet. Detta ms 3 innehåller i marginalen på första sidan utkast till ett förord: ms 3b.

4a) "Riddar St. Jöran. Ett Quodlibet i Litteraturen", bestående av 1½ ark, där det i en fotnot hänvisas till *Post- och Inrikes Tidningar* av år 1825, vilket ger en hållpunkt för dateringen av manuskriptet: ms 4a.

4b) "Riddare Sanct Jöran. ~~En~~ Saga. Ett Quodlibet", bestående av 15½ ark: ms 4b.

5) "Riddar St Jöran. 4 ark", bestående av 4 ark: ms 5.

6) "Fragmenter af Riddar St. Jöran", en samling av olika manuskript som Mortensen inte har tagit ställning till. När det gäller enstaka ark med löpande text kan man emellertid urskilja:

— en innehållsuppgift avseende mitten av berättelsen; två ark: ms 6a.

— ett utkast till Humbloms dröm; ett blad: ms 6b.

— ett utkast till besvärjelsescenen i börssalen, ett blad: ms 6c.

— två olika utkast (det ena på ett blad, det andra på ett ark) för den scen som följer omedelbart efter slutet av det ombrutna korrekturet: ms 6d.

7) "Första utkastet till Riddar St Jöran?", ett ark och ett blad: ms 7.

8) "Utkast till Andra delen af Riddar St. Jöran", 25 sidor numrerade i följd samt en onumrerad (baksidan av sidan 25): ms 8. Båda utkasterna innehåller diverse kompletteringar etc; delvis hittar man här också tvärhänvisningar, t ex i ms 8 till ms 3.

De olika manuskriptversionernas inbördes relationer har Mortensen undersökt (1912, s 2-7) och hans resultat har också accepterats av forskningen så när som på en motsägelse⁴⁴. Mortensen, som för sin bestämning av avhängighetsförhållandena bara tog hänsyn till de här fettryckta manuskripten, grundar sina resultat i huvudsak på tre faktorer: 1) evidenta fakta (ms 7 är som utkast den äldsta versionen, ms 2 den yngsta); 2) textinterna dateringar (se ovan!); 3) en undersökning av 'hjältens' namnbyte i de bevarade versionerna. I tre manuskript bär den senare Humblom fortfarande, åtminstone delvis, namnet Lilleday: i ms 7 genomgående, i ms 1 i början, i ms 4b likaså i början. Senare ströks i det sistnämnda manuskriptet namnet 'Lilleday' och ersattes med 'Humblom', men inte genomgående. Av detta drar Mortensen slutsatsen:

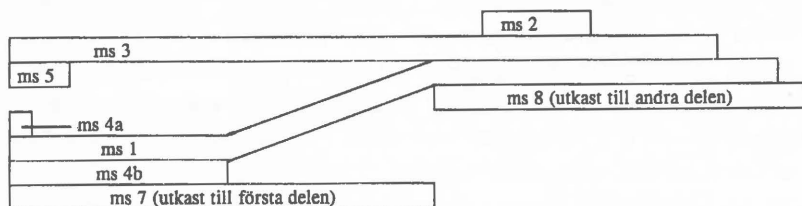
Livijn har således ännu icke blifvit förtrogen med ombytet, hvaraf man kan sluta, att detta mskrpt är det, i hvilket namnförändringen ägt rum, med andra ord det äldsta [med undantag av ms 7] af de bevarade. (s 6)

Resultatet av Mortensens undersökningar är följande ordningsföljd:

1) ms 7; 2) ms 4b; 3) ms 1 (åtminstone början); 4) ms 4a; 5) ms 8; 6) ms 5; 7) ms 3; 8) ms 2. Schematiskt åskådliggörs detta i följande

⁴⁴ SVEN G MELANDER, *E.T.A. Hoffmann i Sverige*, Lic. avh. Uppsala 1965, s 268ff.

figur (horisontellt: berättelsens narrativa utveckling; vertikalt: tids-axeln):

Figur 1: Schematisk framställning av de olika manuskripten till *Riddar S:t Jöran* (efter MORTENSEN, 1912)

Mortensens ordningsföljd är intressant inte minst för romanens tillkomsthistoria. Det första *belagda* datumet är den 1 augusti 1824 (i ms 1). Även från andra källor vet man att Livijn arbetade på romanen vid denna tidpunkt, ty den 27 augusti 1824 skrev Dahlgren till Thomander:

Livijn har påbörjat en ny roman med allehanda trolleri uti, som han sjelf påstår. [...] Pjesen kallas S:t Göran, men af det lilla jag hört, tyckte jag mig finna, att auktor i sin roman tänkt på Hoffmann, eller att denne gifvit honom anledning att vilja trolla och spöka.⁴⁵

Mortensen förlägger – i enlighet med den av honom antagna ordningsföljden mellan manuskripten – påbörjandet av romanen till slutet av 1823 eller början av 1824. En tidigare tidpunkt är å ena sidan inte möjlig, menar han, på grund av allusionerna på riksdagen 1823, å andra sidan följde det daterade ms 1 ju på ms 4b. Och det vore under alla omständigheter föga troligt att Livijn hade kunnat skriva på *Riddar S:t Jöran* innan han fullbordat romanen *Spader Dame* 1824.

Det sistnämnda argumentet vederläggs redan av *Efterlämnade handskrifter*. I tredje bandet finns de inledande kapitlen till ytterligare en roman med titeln *Narcissus den Andre*, påbörjad den 27 mars 1825. Vid denna tidpunkt hade Livijn i *Riddar S:t Jöran* bara hunnit till ms 1, 3/3 – vilket uppenbarligen inte avhöll honom från att påbörja en ny roman.

Men kommer verkligen ms 1 efter ms 4b? Mortensens motivering

⁴⁵ Cit. efter: "Riddar S:t Jöran", s 7.

verkar redan i sig föga övertygande: varför skulle Livijn göra sig mödan att ändra namnet i det äldre manuskriptet, men i nästa version åter begagna det gamla? Kan det bara ha berott på slarv? Men framför allt har Mortensen läst ms 1 alltför flyktigt: namnet Humblom stöter man på första gången i ark 2/4. I ark 3/1 däremot använder Livijn åter namnet Lilleday, vilket har en enkel förklaring: ark 3 börjar med ett avsnitt som enligt markeringar i manuskriptet skall fogas in på ark 2/3. Livijn använde alltså ett nytt ark, därför att det inte fanns tillräckligt med plats på ark 2/3. Senare använde han ark 3/1 för att fortsätta den löpande texten. Arken 2/3 och 3/1 har alltså delvis tillkommit samtidigt och uppvisar därför båda namnet 'Lilleday'. Från och med ark 3/2 träffar man återigen på 'Humblom' i stället för 'Lilleday' för auscultanten. Men denne diskuterar nu *med* Lilleday om fantasi och romaner. I de senare versionerna diskuterar här Thorleifsson och Humblom med varandra. Det var alltså inte så att Livijn ännu inte vant sig vid det nya namnet utan han har tidvis (närmare bestämt omkring den 27 mars 1825 – detta datum finns i mitten av ms 1, 3/3) lekt med tanken att använda namnet Lilleday, om inte för Humblom så åtminstone för den andra auscultanten (=Thorleifsson). Dateringsförsök grundade just på detta namnbyte måste alltså föra till falska slutsatser. (Mortensens slarviga läsning av dessa passager är för övrigt typisk för den hafsighet han lägger i dagen i umgänget med texterna⁴⁶).

Men även om Mortensens argumentering kan vederläggas är frågan den, om hans slutsatser också är felaktiga? Med undantag av innehållsuppgifterna och ms 2, vars relativa datering (som rest av tryckförlagan) inte bereder några som helst svårigheter, börjar alla viktiga manuskript med romanens början. Sätillvida är en komparativ analys av detta textavsnitt rentav det som ligger närmast till hands för att bestämma avhängighetsförhållandena. Jag har valt ut det första stycket, av vilket åtta bevarade versioner finns upptagna bredvid varandra i sammanställningen på sidorna 246/247. (Därvid har jag för enhetlighetens skull betecknat korrekturet som ms 0, även om det ombrutna korrekturet naturligtvis inte är ett manuskript.) Frågan,

⁴⁶ Detta börjar redan i manuskripttitlarna: MORTENSENS titel "*Fragment af S:t Jöran*" lyder i originalet "*Fragmenter*". Även MORTENSENS delvis mycket omfångsrika citat ur handskrifterna vittnar om rentav kreativt umgänge med förlagan: ena gången fattas ord (s 17), en annan gång byter de viktigaste personerna roller (s 16). Exemplen kan mångfaldigas.

vilket manuskript som är äldst, ms 1 eller ms 4b, låter sig avgöras redan på grundval av detta stycke:⁴⁷

- i ms 1, 1/1 har "Kongl. Majts" satts in före Nordstjerne-Orden; denna ändring finns sedan i bastexten i 4b;
- under arbetet på ms 1 har "sade han för sig sjelf" strukits och ersatts av "tillade han, likasom besinnande sig"; denna ändring finns sedan i bastexten i 4b;
- i ms 1, 1/1 är "Men käppen var borta" fortfarande en fristående huvudsats, medan den fr o m ms 4b är ansluten till föregående sats genom tankstreck.

På ms 4b följer ms 4a, som är en renskrift av ms 4b. Ostridigt är också att ms 3 är den yngsta versionen i förhållande till ms 0. Mera problematiskt är däremot ms 5 som i mångt och mycket verkar som ett försök att än en gång skriva om början (denna tendens återkommer senare i manuskriptet). Troligast är dock att ms 5 bör placeras mellan ms 4a och ms 3, vilket redan Mortensen gjorde:

- I ms 4a introduceras Humblom som "HofRätt-Auscultanten Humblom", i ms 5 är han sedan "Auscultanten i Kongl Majts och Rikets Svea HofRätt Herr Pehr Georg Pehr Humblom", i ms 3 slutligen "Auscultanten i Kongl Majts och Rikets Höglofl Svea HofRätt Georg Pehr Humblom".

Försöker man nu sätta de mindre manuskripten i förhållande till varandra, så ger sig följande bild (se även figur 2 s 249!):

Ms 1c, 1d, 3b: Då korrektet börjar direkt med sidan 1 låter sig inte med säkerhet fastställas om ett förord över huvud taget var planerat och hur det skulle ha sett ut i den slutliga versionen. Bland de tre bevarade förorden i manuskripten är ms 1d uppenbarligen det äldsta. Ms 1c som slutar abrupt mitt i en mening har som redan framgår av bruket av annorlunda papper ingen ursprunglig relation till ms 1. Uppenbarligen har det inordnats före detta först vid bindningen. Faktiskt verkar ms 1c vara yngre än ms 3b, men skillnaderna är inte stora: det bevarade avsnittet av ms 1c är längre och stilistiskt mera genomarbetat, mera satiriskt (i alla manuskript kan man utgå ifrån att den satiriska dimensionen fördjupades under arbetets gång) och undertiteln

⁴⁷ Efter avslutandet av min undersökning av de olika manuskriptens relationer till varandra stötte jag på MELANDERS kritiska genomgång av MORTENSENS påståenden. Även MELANDER anser att ms 4b måste vara yngre än ms 1. Hans huvudargument är omnämmandet i ms 4b av en recension av *Frithiofs Saga* som var publicerad i *Stockholms-Posten* först den 30 maj 1825 (s 270).

Ms 1, 4/1

Fåfångt sökte aHofRätts-
Auscultanten Lilleday, då
Ordensbiskoppen W. slutat
sin nya predikan om
verldens herreligförgång-
lighet, efter sin i hörnet
af Bänken N:o 37 i Stor-
kyrkan insatta käpp.

Ms 1, 4/1

Amen! Sade Herr Or-
densbiskoppen och sluta-
de sin väldiga Predikan
emot denna verldenes
flärd; ~~hvarvid sju alla sju~~
~~ordensstjerna~~ ~~slamrade~~
~~mot hvarandra. I det~~
~~samma grep~~ HofRätt
Auscultanten Lilleday
Liljestad ping! pingeli
ping sade Ordensstjerna
svarade Echo genom Or-
densstjerne, som ringde
då Herr Ordens Biskop-
pen nedföll i stoftet.
Auseu HofRätts Auscul-
tanten Lilleday var djupt
rörd. Han grep efter sin i
Bänken N:o <lucka i
manuskriptet> vid stora
gången insatta käpp med
guldknapp, men käppen
var borta.

Ms 1, 1/1

Amen! Sade Herr Or-
dens Biskoppen och be-
kräftade dermed sin väl-
diga Predikan mot denna
verldens flärd. Ping! pin-
geli ping! svarade Echo
genom OrdensStjorne,
som ringde, då Herr Or-
densBiskoppen nedkasta-
de sig nedföll i stoftet.
Madamerna på stora
gången ~~vere djupt rörde~~
snyftade högt af djup rö-
relse och HofRätts Aus-
cultanten Lilleday tänkte
för sig sjelf: när du en
gång hinner till Vice Pre-
sident, så bör du ~~undan~~ i
underdånighet undanbedja
dig Kongl. Majts Nord-
stjerne Orden; men strax
derpå tillade han, likasom
betsinnande sig ~~sade han~~
~~för sig sjelf~~: Kommer
dag, kommer råd! Samt
grep efter sin i Bänken
N:o <lucka i manu-
skriptet> insatta käpp
med Guldknapp. Men
käppen var borta.

Ms 4b, 1/1

"Amen!" Sade Herr Or-
densBiskopen och bekräf-
tade dermed sin väldiga
Predikan mot denna verl-
denes flärd. Ping! Pingeli-
ping! Svarade Echo genom
OrdensStjerne, som
ringde mot hvarandra då
Herr Ordens-Biskoppen nu
~~nedkastade sig i stoftet~~
för den mäktige. Af djup
rörelse Högt snyftade Ma-
damerna på Stora gången
[af djup rörelse] högt och
HofRättsAuscultanten
Lilleday Humblom tänkte
för sig sjelf: "när du en
gång hinner till Vice Presi-
dent, så bör du i underdå-
nighet undanbedja dig
Kongl Majts Nordstjerne
Orden"; men strax derpå
tillade han, likasom besin-
nande sig: "Kommer dag,
kommer råd". Samt grep
efter sin i Bänken [N:o
60]¹ insatta käpp med
guldknapp; - men käppen
var borta.

¹ Den starkare bläckskriften låter förmoda att siffran har tillagts senare.

Början av Riddar S:t Jöran i de

Ms 4a, 1/1

"Amen!" · sade Herr Ordens Biskoppen, och bekräftade dermed sin väldiga predikan mot denna werldens flärd. "Ping-pingeli-ping!" svarade Echo genom OrdensStjernorna, som ringde mot hvarandra, då Herr OrdensBiskoppen nu "nedkastade sig i stoftet" för den Mägtige. Högt snyftade Madamerna på Stora Gången af en djup rörelse; och HofRätt-Ausculntanten Humblom tänkte för sig sjelf: när du en gång hinner till Vice-President, så bör du i underdånighet undanbedja dig Kongl Majts Nordstjerne Orden; men strax derpå tillade han, likasom besinnande sig: kommer dag, kommer råd! · samt grep efter sin i Bänken N:o <lucka i manuskriptet> insatta käpp med guldknapp, - men käppen var borta.

Ms 5, 1/1

"Amen:" sade Herr OrdensBiskoppen och bekräftade sålunda sin väldiga Predikan emot denna werldens flärd. "Ping-pingeli-ping!" · svarade Ordensstjernorna, som ringde mot hvarandre, då Ordets tjenare nedkastade sig i stoftet, för att anropa den - Mägtige. Madamerna på stora gången snyftade högt; och en djup känsla hade bemäktigat sig Ausculntanten i Kongl Majts och Rikets Svea HofRätt Herr ~~Pehr~~ Georg Pehr Humblom. Han sade för sig till sjelf: "när Du en gång hinner till Vice President, så bör Du i djupaste underdånighet undanbedja Dig Kongl Majts Nordstjerne Orden." - Han ~~syk~~ suckade mycket; ~~och han~~ men tillade: "Kommer dag, kommer Råd." - och han såg sig om efter sin käpp med guldknappen. Käppen var borta; hvilket högligen förvånade Ausculntanten.

Ms 3, 1/1

"Amen!" sade Herr OrdensBiskoppen och bekräftade dermed sin väldiga Predikan emot denna werldens flärd. "Ping-pingeli-ping!" svarade OrdensStjernorna, som ringde mot hvarandra, då Herr Ordens-Biskoppen nu nedkastade sig i stoftet - på predikstolen för att anropa den Mägtige.² Högt snyftade de djupt rörde Madamerna på stora gången; och Ausculntanten i Kongl Majts och Rikets Höglöfl Svea HofRätt Georg Pehr Humblom ~~tänkte~~ sade för sig sjelf: "när du en gång hinner till vice President, så bör du i underdånighet undanbedja dig Kongl Majts NordstjerneOrden; ~~men~~ dock (3)strax (4)derpå (1)tillade (2)han, likasom besinnande sig: "kommer dag, kommer råd!" samt grep efter sin i bänken N^{ro} 60 insatta käpp med guldknapp; --- men käppen var borta.

Ms 0, p. 1

"A M E N!" sade Herr OrdensBiskoppen och bekräftade dermed sin väldiga predikan emot denna werldens flärd. "Ping-pingeli-ping!" svarade Ordensstjernorna, som ringde mot hvarandra, då Herr OrdensBiskoppen nu nedkastade sig i stoftet - för att anropa den Mägtige. Högt snyftade de djupt rörda Madammerna på stora gången, och Ausculntanten i Kongl. Maj:ts och Rikets Höglöfl. Swea HofRätt Herr Georg Pehr Humblom sade för sig sjelf: "när Du en gång hinner till vice-President, så bör Du i djupaste underdånighet undanbedja dig Kongl. Maj:ts Nordstjerne-Orden;" - dock tillade han strax derpå, likasom besinnande sig: "kommer dag, kommer råd!" samt grep efter sin i Bänken N:o 60 insatta käpp med guldknapp, - men käppen war borta.

² En icke läsbar överstrykning följer

"Quodlibet" förklaras nu.

Ms 6a: Denna innehållsuppgift sträcker sig ungefär från händelserna i slutet av ms 0 till ms 3, 59/1. Den skrevs före ms 8; å andra sidan heter hjälten redan 'Humblom', vilket alltså innebär att ms 6a kan ha kommit till tidigast kort efter ms 4b.

Ms 6b: Scenen med Humbloms dröm motsvarar i ms 0 sidorna 75-79. I ms 1, 4/1 saknas ännu denna scen, medan det rör sig om en omarbetning av samma scen i ms 4b (13/1-13/4). (Även detta visar att ms 4b har kommit till efter ms 1.) Versionen av samma scen i ms 3 (19/2-20/4) återigen är redan en bearbetning av ms 6b.

Ms 6c: Besvärjelsescenen i börssalen saknas ännu i ms 1 (10/1), men skall infogas just där. Ms 3 (50/3-52/3) går tillbaka på ms 6c.

Ms 6d: Dessa båda plötsligt avbrutna versioner av den scen som följer omedelbart efter det sista avsnittet i korrekturet låter sig tidsmässigt inte med säkerhet bestämmas i förhållande till motsvarande scener i ms 2 (bladet motsvarar ark 31/1-31/3, arket ark 31/1-33/1). Det förhållandet att de direkt anknyter till det innehållsligt fullkomligt godtyckliga abrupta slutet av korrekturet på sidan 136 (i denna utgåva s 116), som Livijn ju inte kunde känna till före tryckningen, är ett belägg för att ms 6d måste ha kommit till *efter* det ombrutna korrekturet, samtidigt med eller senare i förhållande till Livijns rättelser i ms 0. För detta talar också den starkare dialogiseringen (ytterligare en typisk tendens i de senare bearbetningarna).

Har det någonsin existerat en helt utarbetad version av romanen? Mortensen har ett alltför kategoriskt svar i beredskap: "Livijns roman blef aldrig mera än en torso."⁴⁸ Den otvivelaktigt metafysiska källan till denna information avslöjar han tyvärr inte. Ty även om romanen kanske aldrig var fullständig, så låter sig dock beläggas att den var fullständigare än den föreligger idag. Sista meningen på ark 16/4 lyder:

Ty man ser en sak ur högst olika synpuncter, då man ser den i opposition mot en embetsperuk eller under [*här har ca en halv rad lämnats tom*] af en sådan, för att tala i Stjernerökare vetenskap; likasom [*man*] kan skratta mycket åt en Akademie innan man ser sitt namn fögad till de Academiscas, men icke finna det ringaste skrattvärdt, sedan man sjelf kommit på en

Här avbryts meningen; en rad längre ner står som vanligt det första

⁴⁸ "Riddar S:t Jöran", s 76.

Två möjligheter finns: antingen existerar de inte längre, därför att

auktionen av de nästan 5000 banden i Livijns bibliotek⁵⁰ som KBs inköp av handskriftsamlingen⁵¹, svarade vidare för ordnandet av de Livijnska handskrifterna i 14 band på KB 1850 och slutligen för publicerandet av *Samlade skrifter* 1850/52. Att Arwidsson oavsiktligt kan ha skiljt manuskriptsidorna åt är mycket väl möjligt, eftersom han tidvis hade för många järn i elden (han gav ju tillsammans med P O Bäckström och J M Törner fr o m år 1847 också ut Carl Fredrik Dahlgrens *Samlade Arbeten*). De i Riksarkivet bevarade handlingarna om KBs inköp av handskriftsamlingen ger en inblick i de svårigheter som kvarlåtenskapsförvaltaren stötte på. Leonard Rääf räknade fram till 28 november 1844 72 folioband och 311 band i kvartsformat "så vidt man hittills kunnat utröna" (Livijns egna handskrifter är inte ens medräknade!). Rääf betonar emellertid samtidigt att han saknar överblick över samlingen ("Ehuru ofullständig min kännedom ännu är om denna dyrbara samling"). Hans förteckning innehåller också bara uppgifter om 48 band.⁵² Arwidsson nämner i sitt brev till Silfverstolpe den 11 januari 1845, som handlar om inköpet av samlingen genom ecklesiastikdepartementet, redan "minst 470 band".⁵³ Skillnaden jämfört med Rääfs 383 band kan bara förklaras så, att en del av manuskripten måste ordnas, dvs de var inte bundna, vilket också omnämns av Rääf.⁵⁴ Man börjar förstå hur det ibland kunde bli fel ordning i Livijns egna handskrifter⁵⁵ och hur Arwidsson – vil-

⁵⁰ På KB, sektionen okatalogiserade tryck, existerar en förteckning över böckerna: *Förteckning öfver framl. General-Direktören och Riddaren Claes Livijns efterlemnade rikhaltiga Boksamling, hvilken kommer att försäljas å Stockholms Bok-Auktions-kammare*, den 29:de Mars 1845, Sthlm 1845.

⁵¹ På KB befinner sig ett utkast till det brev som ARWIDSSON skrev "Till Chefen för Eckles. Depart" den 11 januari 1845. I detta beskriver han samlingen som "en rikhaltig samling af handskrifter, äldre rättegångs handlingar, politiska ströskrifter, m.m.", allt som allt 470 band, som kan förvärfvas till ett pris av 800 riksdaler banco. Som bilaga till brevet fanns en översikt, sammanställd av RÄÄF. Köpet godkändes den 23 januari 1845 (brevoriginal på KB). Efter inköpet upplöstes samlingen som sådan.

⁵² "Spridda Uppgifter om innehållet af framlidne General Directeur Livijns samlingar af handskrifter m:m", i *Ecklesiastik-Departementets akter*, 23 november 1845, RA Sthlm EI: 181; 51:2:F:2, ett ark i folio. Den därtill hörande skrivelsen från RÄÄF är daterad 28 november 1844.

⁵³ Brev från ARWIDSSON till SILFVERSTOLPE av den 11 januari 1845, i *ibid.*

⁵⁴ RÄÄF redogör för innehållet i samlingen (*ibid.*): "Derjemte en mängd ströskrifter från förra sjelfvöldstiden, dels samlade uti 36 band in quarto, dels i bundtar, äfvensom bundna och obundna förordningar, och tryckta rättegångshandlingar, upfyllande åtminstone 5 tunnasäckar."

⁵⁵ Några exempel: I band 3 ("Romaner") hittar man plötsligt "Anteckningar i Dramatur-

ket är allvarligare – i *Samlade skrifter* också kunde trycka längre aforismer som *inte* finns med i *Efterlämnade handskrifter*!⁵⁶ I kvarlåten-skaperna efter Livijns vänner har jag tyvärr inte kunnat finna några manuskript av Livijn. Men kanske är det ännu för tidigt att ge upp hoppet att några ark befinner sig på okänd ort eller har blivit bundna tillsammans med andra handskrifter ur den upplösta handskriftsamlingen.

* * *

Varför avbröt Livijn tryckningen? Vad var det som fick honom att låta sin generaluppgörelse med det politiska och samhälleliga systemet stanna i skrivbordslådan? Varför publicerade han inte sitt mästerverk i opålitlighet? För att kunna besvara den frågan måste vi kasta en blick på romanens tillkomsthistoria.

ROMANENS TILLKOMST- HISTORIA

Legenden om Ridddar S:t Göran eller St. Georg hade naturligtvis bearbetats i det svenska kultur- och språkområdet redan före romantiken.⁵⁷ Men det var romantikerna som i S:t Görans

gien". Enstaka utkast till artiklar i *Den objudne Gästen* återfinns i band 9 ("Politik o. Statshushållning") och inte i band 5 ("Tidningsuppsatser") eller åtminstone i band 4 ("Förut tryckta arbeten") som man skulle vänta sig. Av ett satiriskt fragment, i marginalen betecknat som "Kort men fullständig berättelse om vissa tilldragelser, timade Måndagen d. 1. dennes", har ena hälften bundits in i band 5 (nr 68), den andra hälften i band 9. I ms 3 av *Riddar S:t Jöran* har ett LIVIJN-brev med juridiskt innehåll, förmodligen från 1833 ("Riddar S:t Jöran", s 4), bundits in. I banden står, att handskrifterna ordnades 1850 av ARWIDSSON, men förmodligen avsågs därmed bara att arken bands in. Ty redan den 5 januari 1850 läste ARWIDSSON "Livijnska tredje arket korrektur", vilket han noterade i sin almanacka (på KB, I.a.24), och han torde knappast ha ordnat papperen *efter* sammanställandet av *Samlade skrifter*.

⁵⁶ MORTENSEN, "Clas Livijns publicistiska verksamhet", s 10. Även WIESELGREN (1849) citerar för övrigt en inledning som inte finns i något av de bevarade manuskripten ("Pling, plingeli, pling! sade Ordensstjernorne på OrdensBiskoppens bröst, då han böjde sig ner och läste: jag fattig syndig menniska", s 628). Med stor sannolikhet citerar han emellertid helt enkelt fel ur minnet.

⁵⁷ Som exempel kan FRANS MICHAEL FRANZÉNS romans *St. Göran* (1795) nämnas, i vilken hållningen till den folkliga traditionen är präglad av ironisk distans: "På hinsidan jorden, der folket skal gå/ med fötterna gent emot våra -/ som flugor i taket spassera de då,/ kan jag forstå:/ men dans skal wäl matta dem swåra!// Den tiden, då drakar - som hjeltar ibland! -/ fort sopade länderna rena:/ en Konung i blomma såg under sin hand/ sit hela land,/ ej nejden wid hofwet allena.// Men dit kom en drake, som plumpt för sig grep:/ den hund war ej god i ens händer! [...] (*Frans Michael Franzéns Åbodikning*, ett urval med inledning av KARIN ALLARDT EKELOUND (Skrifter

person först upptäckte det romantisk-idealiska hjälteidealet, som Atterbom uttryckte det i en författarkommentar till sin romans *Riddar Sanct Göran* år 1815:

Den [=legenden] kan sägas innehålla hela riddarpoesien i sammandrag, och derföre valde jag den att öppna samlingen. Den underbara sammansmältningen i S. Görans person af kraft och fromhet, af blygsamhet och hjeltemod, af riddare och helgon, är i mina ögon idealet af fulländad mannadygd.⁵⁸

Livijn hade, enligt Mortensen, lärt känna legenden år 1811, då vännen Rääf hade stött på en gammal svensk version av stoffet.⁵⁹ Livijn använde stoffet första gången i det satiriska fragmentet *General Glödhatt* från samma år. Detta var tänkt att publiceras i *Polyfem* men blev aldrig införd.

Det ligger nära till hands att tillskriva Livijn också de fem scenerna ur ett satiriskt drama med titeln *Riddar Göran eller Trasenbergs Ändalykt* som publicerades 1820 i tidningen *Nya Extra Posten*.⁶⁰ Dramafragmentet är en typisk produkt av polemiken mellan Nya och Gamla skolan: det skildrar den slutliga kampen mellan Trasenberg (det polyfemiska kodnamnet för romanförfattaren Cederborgh) och S:t Georg. Det sparas inte på utfall mot samtida författare och journalister. Man kan emellertid knappast avgöra om texten verkligen är skriven av Livijn. Mycket talar för detta: enstaka scener som påminner om *Riddar S:t Jöran*, gliringarna mot Livijns kära angreppsmål Ling, den skarpa satiriska tonen o d. Då manuskriptet till detta dramafragment uppenbarligen inte existerar längre,⁶¹ kan man emellertid i fråga om upphovsmannskapet bara helt allmänt hänvisa till Stockholmskretsen. *Nya Extra Posten* (bl a med medarbetarna Hammarsköld⁶², Sondén, Dahlgren och Arwidsson) var "ett organ för 'Nya Skolans Stockholmsafdelning'"⁶³; de flesta redaktörerna var

utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland, nr 431), Helsingfors 1969, s 108.)

⁵⁸ I *Poetisk kalender för år 1816*, Upsala 1815, s XV.

⁵⁹ "Riddar S:t Jöran", s 63.

⁶⁰ På följande dagar: 30 mars; 17 april; 15 maj; 23 maj; 5 juni.

⁶¹ Åtminstone har jag inte kunnat finna det vare sig i LIVIJNS eller i HAMMARSKÖLDS eller DAHLGRENs skrifter.

⁶² I hans handskrifter finns två ark av ett dramafragment med titeln *Upplysningen. Allegoriskt Efterspel*, i vilket S:t Georg likaså uppträder. (*Hammarskölds Efterlemnade handskrifter*, KB Sthlm, Vf 112).

⁶³ BERNHARD LUNDSTEDT, *Sveriges periodiska litteratur 1645-1899*, band 2: *Periodisk lit-*

samtidigt också medlemmar av utgivningskommittén för *Markalls sömnlösa nätter*, vars första band utkom i maj 1820.⁶⁴ *Riddar Göran eller Trasenbergs Ändalykt* är i denna kontext prologen till det sista satiriska generalangreppet från Nya skolan som här står enad en sista gång. I varje fall kan man utgå från att texten inte var okänd för Livijn.

Någon gång under åren efter 1820 påbörjade han sin sista stora roman *Riddar S:t Jöran*. Om ms 4b kom till först efter ms 1 så är det ingenting som talar mot att förlägga påbörjandet av det egentliga skrivarbetet till ms 1, alltså till den 1 augusti 1824. Om dateringen av ms 7 är därmed emellertid ingenting sagt ännu, i synnerhet som det här inte finns några som helst allusioner på riksdagen 1823. Det andliga samhällsklimatet i romanen påminner om ett brev från Livijn till Per Axel Nyström den 25 mars 1822, där man träffar på betydelsefulla stoff och (led)motiv i romanen:

Den offentliga [ställningen i allmänhet] känner Du. Rådlöshet täflar med rådvillhet; slöseri af det allmänna; [...] ej mod, ej heller list; en svekfull modlöshet, eller en modlös svekfullhet; ärender behandlas såsom nöjen, nöjen såsom ärender. Under detta griper en trångbröstad och apaktig Tidnings-Liberalisme omkring sig; de mäktiga bäfva för det mäktiga spöket, [...] och hopen sjunger som supbröderne på samma stället [i Goethes *Faust*]: Uns ist ganz kannibalsch wohl als wie fünf hundert Säuen! Vål vore det emellertid om man icke haft någon del i uppväckandet af denna dæmon som jag nu ej förstår huruledes den skall besvärjas.⁶⁵

I beskrivningen av den historiska situationen känner man i det följande igen den förkroppsligade materialistiska vinningsökaren, dvs klädmäklaren i den senare romanen:

Till hösten väntar man Riksdag och grufliga ting och saker. Man talar om opposition, strid, tvådrägt, blodutgjutelse [...]. Innom mig är jag temligen öfvertygad att det icke är så farligt. Just det myckna skrännet och den myckna farhågan budar att det ej blir något särdeles utaf.

teratur tryckt i Stockholm 1813-1894, Sthlm 1896, s 10. Att LIVIJN skulle ha medarbetat i *Nya Extra Posten* är annars inte bekant; varken LUNDSTEDT eller MORTENSEN ("Clas Livijns publicistiska verksamhet") har kunnat finna hänvisningar eller belägg för detta.

⁶⁴ *Markalls sömnlösa nätter. Första natten*, Sthlm 1820. *Andra natten*, Sthlm 1821. På KB Sthlm förvaras dessutom ett 'Profblad', dvs en subscriptionsinbjudan för ett verk med titeln *Lindvurms sömnlösa nätter*, Profblad, Sthlm 1823.

⁶⁵ Brev från LIVIJN till PER AXEL NYSTRÖM, 25 mars 1822, på KB Sthlm, I.n. 12:2.

Men tyst hermed som muren; en aning härom skulle onekligen minska afgången för Herrar Klädeshandlare, som nu aflåta mycket lyxetyg till les hommes en plan; fabrikerne till stor förkofran.

Och slutligen skriver Livijn så här om en annan huvudperson:

Den beryktade Lindeberg (:Lieutenant:) har tillhandlat sig Stockholms-posten och söker att gjuta en ny eld i de af åldrens krämpor stelnade lemmarne. [...] Samme Lindebergs Blanka kommer oförtöfvadt att visas från Skådebanan, sedan den redan tillförne blifvit af Svenska Akademien med pris utfirad.

Bara några dagar efter detta brev, nämligen i början av april 1822, utkom E T A Hoffmanns roman *Meister Floh* i Tyskland. Som Melander har visat har dennas handlingsstruktur så påfallande likheter med *Riddar S:t Jöran* att man väl måste förutsätta att Livijn har känt till romanen.⁶⁶ I *Meister Floh* möter man motivet med själavandringen (metempsychosin) och de båda konkurrerande magierna som kämpar om fosterdottern, varvid detta fantastiska skeende vävs samman med starkt politiskt-satiriska inslag (vilket för övrigt gjorde att romanen fick tryckas bara i censurerad form). Med tanke på att E T A Hoffmann var en välkänd författare på den tiden kan man utgå från att romanen var bekant i Sverige fr o m sommaren 1822 så att viktiga handlingsstrukturer, motiv och teman i *Riddar S:t Jöran* från den tidpunkten stod till Livijns kreativa förfogande.

Senast fr o m den 1 augusti 1824 var Livijn i färd med *Riddar S:t Jöran*, vilket framgår av ms 1. Vid sidan av detta arbete var han under den närmast följande tiden även upptagen av andra litterära projekt. Fram till den 27 mars 1825 hade han inte hunnit särskilt långt, ty detta datum finns i marginalen på ark 3/3. Samma dag påbörjade Livijn – som redan nämnts – romanen *Narcissus den Andre* men kom aldrig längre än till de inledande scenerna. Arbetet med *Riddar S:t Jöran* påskyndade ju inte precis detta andra projekt. Den 6 november 1826 bad Livijn i ett brev vännen Rääf om upplysningar om innehållet i 'svartkonstboken'. Som skäl för sitt intresse anförde han arbetet på *Riddar S:t Jöran*.⁶⁷ Den 11 mars 1827 nämnde Rääf romanen ytterligare en gång:

Lyckas din Troll-roman, i samma mått [som *Spader Dame*], behöfvde

⁶⁶ MELANDER, 210ff.

⁶⁷ Brev från LIVIJN till RÄÄF, 6 november 1826, på Uppsala universitetsbibliotek, Rääfska samlingen. Även publicerat i ARVID AHNFELT, *L.F. Rääf af Småland och hans litterära umgängeskrets*, Sthlm 1879, s 292-295.

jag sannerligen frukta att du kanske kunde blifva sjelf lite tokig och litet diabolisk, om jag ej kände att den som är skicklig theoreticus aldrig duger i praktiken.⁶⁸

Tyvärre har jag inte lyckats finna ut, när korrekturet sattes. Arwidsson skrev 1850 i förordet till *Samlade skrifter* att romanen "några år" efter 1816 (!) var "nära färdig från pressen" men att Livijn hade förstört hela upplagan.⁶⁹ Peter Wieselgren visste som samtida litteraturhistoriker redan ett år tidigare exaktare besked: "en stor del var tryckt 1830, men har ej utkommit"⁷⁰. Förlitar man sig på det handskrivna titelbladet till korrekturet så skall romanen ha kommit ut 1830 eller "före 1830". Det är emellertid inte möjligt att styrka denna uppgift. Det ansedda Hörbergs Boktryckeri som satte korrekturet införlivades 1856 med Bonniers Förlag,⁷¹ och där finns inte längre något material från tidsperioden ifråga. Antagandet att korrekturet skulle härröra från åren 1828/29 kan alltså bara stödja sig på Klemmings utan tvivel imponerande sakkunskap.

Varför har Livijn avbrutit tryckningen?

Mortensens teori lyder:

Berodde hans tvekan månne derpå, att han i sista ögonblicket fruktade för följderna af sin egen frispråkighet? Ty det kan väl knappast betvivlas, att skriften åtminstone för många år framåt skulle omöjliggjort hans vidare framgång på ämbetsmannabanan.⁷²

Espmark har i sitt tal i Svenska Akademien 1990 anslutit sig till denna hypotes.⁷³ Hänsyn till karriären kan ha spelat en roll, men det egentliga skälet är väl snarare ett typiskt Livijnskt: hans många otryckta manuskript styrker mer än nog hans inre behov (eller t o m tvång?) att ständigt skriva om sina texter utan att någonsin nå fram till en version som skulle ha tillfredsställt honom. T o m avbrytandet av en redan påbörjad tryckning finns det en analogi till i hans tidi-

⁶⁸ Brev från RÅÄF till LIVIJN, 11 mars 1827, på Uppsala universitetsbibliotek, Rääfska samlingen. Även publicerat i *ibid.*, s 295.

⁶⁹ ADOLF IWAR ARWIDSSON, "Lefnads-Teckning", i *Samlade skrifter af Clas Livijn*, band 1, Örebro 1850, s XXI, fotnot. Båda uppgifterna är betecknande nog föga korrekta, se ovan!

⁷⁰ PETER WIESELGREN, s 628.

⁷¹ GUSTAF EDVARD KLEMMING, *Svensk boktryckeri-historia 1483-1883*, med inledande allmän öfversigt af G.E. KLEMMING och J.G. NORDIN, Sthlm 1883, s 434.

⁷² "Riddar S:t Jöran", s 62.

⁷³ ESPMARK, s 17.

gare författarskap: år 1816 lät han trycka tre ark av sitt romantiska operalibretto *Hafsfrun* men inställde därefter tryckningen.⁷⁴ Mortensen betonar att *Riddar S:t Jöran* ju var nästan färdig och att det följaktligen inte kan ha berott på Livijns oförmåga att fullborda romanen.⁷⁵ De bevarade manuskripten tyder emellertid på motsatsen. Rättelserna i ms 6d och ms 0 är tydliga tecken på att Livijn var missnöjd med det skrivna. Så framstår ms 6d som det flera gånger upprepade men dock misslyckade försöket att från grunden skriva om den scen som skulle följa omedelbart efter de tryckta sidorna i ms 0. Även hans rättelser med bläck och tilläggen i ms 0 var förmodligen början till en omarbetning av texten – Livijn betraktade *inte* dess form som slutgiltig.⁷⁶

* * *

Livijn skulle alltså inte ha godkänt denna utgåva av *Riddar S:t Jöran*. Han ansåg att hela texten och framför allt den aldrig tryckta senare delen behövde överarbetas. Även om man bör ta Livijns alltför kritiska hållning till sina egna arbeten med en nypa salt måste man – även som utgivare och således eo ipso *Riddar S:t Jöran*-frälst – medge att åtskilliga passager i den senare delen, t ex besvärjelsescenen i börssalen, är ganska sega att ta sig igenom.

EDITIONS- PRINCIPER

Nu har man emellertid även inom textologin sedan länge insett att författarens auktorisation av en text är en 'fetisch'.⁷⁷ Roland Barthes' år 1968 polemiskt postulerade 'mort de l'auteur'⁷⁸ har också påver-

⁷⁴ ARWIDSSON, s XXI. Korrektet är inbundet i LIVIJNS *Efterlämnade handskrifter*, band 2.

⁷⁵ "Riddar S:t Jöran", s 62.

⁷⁶ Cf. MELANDER, s 199, enligt vilken korrektet "förmodligen var avsett att vara slutgiltigt." Att texten inte var 'död' för LIVIJN visar också ett blad som befinner sig i band 5 av hans *Efterlämnade handskrifter* (nr 38). Här rör det sig om ett utkast till en parodisk scen mellan 'Klädmäklaren' och 'Madamen' om tidningar, deras bevekelsegrunder och intentioner. Anknypningen till *Riddar S:t Jöran* blir uppenbar när LIVIJN skriver om "[d]e trollerier, som derigenom åstadkommas". Bladet är inte daterat men de ymniga hänvisningarna till *Aftonbladet* tillåter en datering till allra tidigast 1830, förmodligen ett par år senare.

⁷⁷ HERBERT KRAFT, "Geschichtlichkeit, nicht Vermächtnis - oder Authentizität statt Autorisation", i HERBERT KRAFT, *Editionsphilologie*. Unter Mitwirkung von MICHAEL BILL-MANN, Darmstadt 1990, s 25.

⁷⁸ ROLAND BARTHES, "La mort de l'auteur", i *Mantéia*, V, 1968.

kat editionsfilologin. 'Författarens vilja', enligt traditionell uppfattning manifesterad i texten som dennes 'testamente', kan idag inte längre tjäna som *överordnat* kriterium vid textkonstitueringen, ty en text verkar alldeles oberoende därav i kraft av sin egen appellstruktur⁷⁹. Egentligen behöver man väl inte försöka rättfärdiga att *Riddar S:t Jöran* äntligen ges ut. Redan dess litteraturhistoriska betydelse är skäl nog. Romanen är ett av huvudverken av den jämte C J L Almqvist kanske mest betydande prosaisten på 1820-talet, den är ett viktigt vittnesbörd om E T A Hoffmann-reception i Sverige och utan tveivel enastående i sitt slag i svensk litteratur.

En historiskt-kritisk eller strängt kritisk utgåva som synoptiskt visar författarens arbetsprocess respektive texthistorien skulle säkert varit önskvärd. Men med tanke på manuskriptsituationen hade detta inneburit ett kraftuppbåd som för närvarande knappast låter sig rättfärdigas och dessutom förmodligen redan från början skulle ha begränsat läsekretsen till filologer och litteraturvetare.⁸⁰ Då tycks det mig betydligt mera problematiskt att avstå från språkliga anmärkningar och en sakkommentar när det gäller en text som *Riddar S:t Jöran* med dess ovanliga ord och böjningsformer samt talrika anspelningar och referenser till samtiden. När jag trots allt – och med tungt hjärta – har beslutat mig för att avstå från en sådan så har det skett av följande skäl: a) Arbetet kan knappast utföras av en enda person.

⁷⁹ WOLFGANG ISER, *Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa* (Konstanzer Universitätsreden; 28). 4. Aufl., Konstanz 1974; WOLFGANG ISER, "Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa", i RAINER WARNING (Ed.), *Rezeptionsästhetik*, 3. Aufl., München 1988, s 228-252.

⁸⁰ En fullständig och kritisk utgåva av LIVJUNGS *samtliga* skönlitterära verk är otvivelaktigt ett desideratum för svensk litteraturforskning. OLLE HOLMBERG skrev 1957 om *Spader Dame* (och detta skulle man kunna låta gälla även för *Riddar S:t Jöran*): "De flesta romaner behöver inga doktorsavhandlingar, men *Spader Dame* skulle ha behövt en – en liten och välskriven. Boken är full av allusioner som kräver kommentar och är författad i en stil som måste göra var och en yr i huvudet som oförberedd får den stjälp över sig. Den är stollig, avvita, full av metaforisk svulst och obegriplighet; ett verk, kan man tycka, av en av dessa litteraturens eviga modernister som i brist på förmåga att göra sig gällande på ett naturligt sätt måste göra det på ett onaturligt. Och ändå: man kan genomtränga barriären, man kan tycka sig begripa mer och mer och slutligen med att i bruset av snyftningar, hånskratt och exklamationer i boken urskilja en melodi som fastnar i örat och som inte riktigt liknar någon annan i den klassiska svenska romanlitteraturen. Men för att i detalj kunna tolka boken behöver man hjälp av litteraturhistoriker, dessa ibland poetiska varelser som alltså inte enbart vore att förakta." (*Lovtal över svenska romaner*, Stihl 1957, s 18.)

b) Börje Räftegårds kommentar ger en orientering om den litterära och politiska diskussionen i samtiden. c) En sakkommentar är alltid tveeggad: den ger visserligen läsaren ytterligare informationer om kontexten men gynnar tyvärr också en positivistisk reduktion av texten till bara denna referentiella dimension, i synnerhet som den ju alltid förespeglar fullständighet i fråga om de möjliga referenserna. d) Romanen kan *också* läsas hermetiskt, utan ytterligare historiska informationer, och ändå inte förlora sin charm.

Målet har varit en *transparent* utgåva som hör hemma någonstans mellan en studieutgåva och en kritisk utgåva. För konstitueringen av bastexten har generellt de manuskript och delar av manuskript använts som måste gälla som författarens sista version (se ovan). Inte därför att dessa särskilt väl motsvarar Livijns intentioner (som vi vet, är detta inte nödvändigtvis fallet) utan därför att de faktiskt erbjuder läsaren den rikhaltigaste appellstrukturen. Därför följer texteditionen följande manuskript (jfr även figur 2!):

1) Titeln ur ms 3 ("Riddar S:t Jöran, Ett Quodlibet/ Till trycket befordradt/ genom/ Utgifvaren af Spader Dame"), ty till denna undertitel refererar ms 0 på pagina 88.

2) Förordet enligt ms 1c och, där detta plötsligt slutar, enligt ms 3b.

3) Det fullständiga ms 0 inklusive rättelser med blyerts och bläck. Även om blyertsrättelserna inte är gjorda av Livijn så har de ändå beaktats vid textkonstitueringen, eftersom Livijn vid sina senare rättelser med bläck inte har kritiserat dem eller ändrat tillbaka till den tidigare texten. De gäller ändå bara ortografin av enstaka ord.

4) Ms 2, ark 31/1-39/4.

5) Ms 3, ark 46/2-61/3, men utan de blyertsrättelser som gjorts av annan hand. (Ms 6d har här bortsetts ifrån, därför att den relativa dateringen av denna korta scen är osäker. Det kan heller inte avgöras vilken av de båda versionerna som är yngst respektive äldst. Även den senare anslutningen till ms 3 är osäker.)

6) Ms 1, ark 12/2-16/4.

7) Ms 8, s 23-24.

Texter i marginalen, anmärkningar och liknande som inte är markerade som inskott i texten utan står parallellt med den löpande texten i manuskriptet återges i de textkritiska anmärkningarna.

En sådan *textkontamination*, alltså en sammanfogning av en text

med hjälp av textdelar från olika bearbetningsstadier, betraktas i forskningen med starkt kritiska ögon.⁸¹ Ty därigenom syntetiseras en ahistorisk text som aldrig har existerat i denna form och i sin helhet är en produkt snarare av utgivaren än av författaren. Trots dessa tungt vägande invändningar tycktes mig detta förfarande vid denna första edition av ett fragment som *Riddar S:t Jöran* vara det enda praktiskt genomförbara. Alternativen skulle ha varit att antingen bara ge ut korrekturet (plus eventuellt resten av tryckförlagan ms 2) eller också bara ms 1 som ju som enda helt utarbetade manuskript täcker handlingen med undantag av slutet. I förra fallet hade läsarna bara fått tillgång till första hälften av romanen, i andra fallet hade de till stora delar konfronterats med en tidig version av romanen fastän en redan till trycket vidarebefordrad och av Livijn rättad version föreligger. Då det inte heller innebar några nämnvärda problem att ansluta texter från olika manuskript till varandra (det var bara i klarhetens intresse nödvändigt att konsekvent ändra de tidigare versionernas fänrik Gyllenhjerta till löjtnant Löwengreiff), var det inte svårt att bestämma sig för att presentera en text som på varje punkt (med undantag av ms 6c) motsvarar det senaste bearbetningsstadiet. (Byte av manuskript meddelas i de textkritiska anmärkningarna.)

Långt svårare än valet av bastext är frågan om *normalisering* som aktualiseras av formrikedomen i Livijns råtext. Komposita uppträder än sammanskrivna än särskrivna, direkt tal står ibland inom anföringstecken, ibland utan. En och samma person heter ena gången "Catherina", vid ett annat tillfälle "Catharina", där finns både "den Upplyste" och "den upplyste". Över huvud taget måste Livijns ortografiska variation i skrivningar som "besoldade" och "obesåldade" helt nära varandra i texten vara en mardröm för varje normativt tänkande person.

Det kan emellertid inte vara fråga om att normalisera texten utifrån dagens svenska och dess konventioner. En sådan normalisering skulle beröva texten all patina och ifråga om skriftbilden rycka loss den ur den språkhistoriska kontexten och därmed demonstrera ett tveklagt förhållande till litteraturens historisitet.⁸² Dessutom skulle

⁸¹ KRAFT, 40; *Vom Umgang mit Editionen. Eine Einführung in Verfahrensweisen und Methoden der Textologie*, red SIEGFRIED SCHEIBE et al, Berlin/DDR 1988, s 40, 46, 80.

⁸² Se även KRAFT, "Orthographie und Interpunktion als Strukturelemente literarischer

en sådan modernisering förstöra det intrikata nätverket av stilar och stavningsmöjligheter i Livijns roman (den långtifrån 'normala' prosan, legendpastischen, rättstexterna ur *Sveriges Rikes Lag* i 1734 års version, Atterbomparodin) och därmed reducera textens appellstruktur.

Vid en 'normalisering' kunde det alltså bara röra sig om en anpassning mellan särdragen ifråga om ortografi och interpunktion i Livijns *arbetsmanuskript* å ena sidan och den tidens 'gängse' bruk å den andra. Den måttstock man har att gå efter är den tryckta och av Livijn själv korrekturlästa första hälften av romanen (ms 0) plus resten av hans egenhändiga tryckförlaga (ms 2).⁸³ Jämförelsen mellan dessa båda och övriga manuskript tillät emellertid bara konstituering av en *typografisk* norm. I ms 0 och ms 2 markeras genomgående direkt tal genom anföringstecken medan detta sker bara sporadiskt i arbetsmanuskripten – här finner man ofta inquit-formeln ("Sade han" o d) helt enkelt skriven med stor begynnelsebokstav för att skilja direkt tal från huvudtexten. *β* för *ss* i ms 0 finner man inte i Livijns handskrivna ms 2. I ms 2 står också genomgående *v* som i ms 0 ersätts med *w*. Eftersom texten var satt i fraktur (naturligtvis med undantag av latinska och franska namn i antikva) använde man sig av *w* i stället för antikvans *v* som emellertid också användes redan på den tiden.⁸⁴ Det skulle vara absurt att i ett antikvatryck av idag orientera sig efter den tidens typografiska bruk och inte efter Livijns egenhändiga manuskript. Därför gäller följande för textkonstitutionen:

- omljud av vokalerne *a* och *o* som på den tiden ortografiskt betecknades med ett överskrivet litet *e* återges med *ä* och *ö*
- *β* återges som *ss*
- *w* återges som *v* (utom naturligtvis i egennamn och Ortsnamn, t ex 'Wien')
- som tank- och bindestreck används '-' i stället för '='
- direkt anföring betecknas '»...«'

Ovanstående ändringar i förhållande till bastexten anges *inte* i de

Texte - oder Modernisierung als Enthistorisierung", i KRAFT, s 89-106.

⁸³ För att kontrollera LIVIJNS formförråd gjordes ett ordindex med hjälp av dator.

⁸⁴ Beträffande användningen av *v* och *w* i samtida typografi se t ex LILLEMOR SANTESSON, *Tryckt hos Salvius. En undersökning om språkvården på ett 1700-talstryckeri med särskild hänsyn till ortografi och morfologi* (Lundastudier i nordisk språkvetenskap), Lund 1986, s 104f; GÖSTA BERGMAN, *Kortfattad svensk språkhistoria* (Prisma Magnum), Sthlm 1984, s 160.

textkritiska anmärkningarna.

Förhoppningarna att i ms 0 och ms 2 kunna hitta en *ortografisk* norm att ansluta till gäckades däremot: redan i dessa manuskript träffar man ofta på växlingar ifråga om både konsonanter (t ex -g/-k-) och vokaler (t ex -o/-å-; -ä/-e-), uteblivna eller inträdande konsonantfördubblingar, olika pluralformer, i synnerhet när det gäller den bestämda slutartikeln, olika grad av försvenskning av främmande ord (t ex *monarchi/monarki*) och växlande bruk av genitiv-s i komposita (t ex *messingtuppen/messingstuppen*). Ett annat problem är Livijns ofta inkonsekventa bruk av stora och små bokstäver (som det dessutom är svårt att skilja åt i handskrifterna).⁸⁵ Till detta finns det två förklaringar:

1) Livijn kan helt enkelt ha saknat känslan för nödvändigheten (om en sådan nu verkligen skulle existera...) av ortografisk konsekvens. Även om flera akademier redan under 1700-talet hade bemödat sig om en språknormering så utkom första upplagan av *Svenska Akademiens Ordlista* först 1874 och första häftet av *Svenska Akademiens Ordbok* först 1893. Våra dagars uppfattning om en stringent och helt konsekvent ortografi i rikssvenskan utan dialektal färgning, vore för 1820-talet en anakronism.

2) Även en annan möjlighet är tänkbar – åtminstone som en hypotes: Livijns ortografiska variationer kunde man se som en medveten akt, en provokation mot den av honom så ofta smädade Svenska Akademien. I akademiens stiftelsebrev skrev Gustav III, att "vi hafve saknat en inrättning, ägnad endast till språkets förbättring"⁸⁶, och §§ 22 och 23 i akademiens stadga föreskriver:

⁸⁵ För en bokstav som *s* använder LIVIJN t ex fyra olika allografer, av vilka åtminstone tre kunde återges i fraktur (som majuskel, långt-s och kort-s), i antikva däremot bara två, nämligen som majuskel respektive minuskel. Svårigheten att transkribera LIVIJNS manuskript blir tydlig framförallt där majuskel och minuskel i handskrifterna bara skiljer sig åt genom sin storlek i förhållande till varandra (som vid *m*) eller där en bokstav som *h* i handskriften uppträder som majuskel, minuskel och förstorad minuskel. Bara en graftrogen translitteration i en diplomatarisk utgåva skulle kunna göra denna mångfald av allografer rättvisa. (Se vidare kapitlet "Graphetik" i HANS FIX, *Grägås. Graphemische Untersuchungen zur Handschrift GKS 1157 Fol.* (Europäische Hochschulschriften: Reihe 1, Dt. Literatur u. Germanistik; Bd. 325), Frankfurt a.M./Bern/Cirencester 1979, s 17-51). I denna utgåva av *Riddar S:t Jöran* återges tydligt förstorade minuskler som majuskler.

⁸⁶ Cit. efter HENRIK SCHÜCK, *Svenska Akademiens historia*, band 1: *Gustav III:s Akademi*, Sthlm 1935, s 85.

Academiens yppersta och angelägnaste göromål är att arbeta uppå svenska språkets renhet, styrka och höghet så uti vettenskaper som serdeles i anseende till skaldekonsten och vältaligheten uti alla thes tillhörande delar, jemväl uti then, som tjenar att tolka the himmelska sanningar. Ty åligger äfven academien att utarbete en svensk ordabok och grammatica jemte sådana afhandlingar, som bidraga kunna till stadga och befordran af god smak.⁸⁷

Ett påtagligt uttryck för denna normativa strävan var Carl Gustaf af Leopolds (1756-1829) omfångsrika och för 1800-talet i stor utsträckning normgivande *Afhandling om svenska stafsättet* som utkom 1801 – samme Leopold, medlem av Svenska Akademien ända sedan dess grundande 1786, senklassicist och efter Kellgrens död den litterära smakens väktare som också nämns i *Riddar S:t Jöran*. Livijn kände i egenskap av hög ämbetsman utan tvivel till avhandlingen. När han ändå så uppenbart hyllar friheten och mångfalden i de ortografiska formerna och inför Livijnska neologismer som 'hasklig' eller 'o-öfversvinnelig' (för att nu inte tala om Atterboms omstridda 'flistring'!) så bör detta ses som en del av den komplicerade appellstrukturen i texten som i en omöjlig enhet är bådadara: satirisk samtidsroman och romantiskt, innovativt språkkonstverk.

I valet mellan Skylla och Karybdis, dvs mellan en i stor utsträckning diplomatarisk⁸⁸, relativt läsarovänlig utgåva å ena sidan och en moderniserad läsversion utan tydlig språkhistorisk förankring och med reducerad appellstruktur å den andra, kan för *Riddar S:t Jöran* bara den förra möjligheten komma ifråga. I denna text hör alltså bara typografin till de s k accidentalerna⁸⁹ som får moderniseras i nya ut-

⁸⁷ Cit. efter *ibid.*, s 134.

⁸⁸ Bortsett från de nämnda typografiska moderniseringarna har bara verkligt entydiga fel rättats. Sådana rättelser förtecknas emellertid i de textkritiska anmärkningarna. I tveksfall (borde det kanske ha stått 'hisklig' i stället för 'hasklig'?) används vid textkonstitueringen alltid den form som står hos LIVIJN.

⁸⁹ W W GREG skiljde 1950-51 i sitt standardverk *The Rationale of Copy-Text* mellan accidentalier och substantieller: "But here we need to draw a distinction between the significant, or as I shall call them 'substantive', readings of the text, those namely that affect the author's meaning or the essence of his expression, and others, such in general as spelling, punctuation, word-division, and the like, affecting mainly its formal presentation, which may be regarded as accidents, or as I shall call them, 'accidentals' of the text." ("The Rationale of Copy-Text", i *Collected Papers*, ed J C MAXWELL, Oxford 1966, s 376.) Beträffande den nödvändiga problematiseringen av denna skillnad, just med hänsyn till nystavningen, se de olika bidragen i *Textkritik. Teori och praktik vid edering av litterära texter*, red. av BARBRO STÄHLE SJÖNELL, Sthlm 1991, s 48ff, 209ff, 225ff, 235.

gåvor, ortografin hör under inga omständigheter dit. Vad skulle man inte gå miste om, ifall man reducerade "den här utsväfvande skriftställaren" (som 'den Upplyste' kallar *Riddar S:t Jörans* författare) till en språknorm, knäsatt av den för honom så förhatliga Svenska Akademien!

Utgivarens bemödanden har förhoppningsvis resulterat i en text, där vägen från manuskript till tryck är transparent och där lässvårigheterna inte är oövervinneliga – med andra ord en text som äntligen gör en reception av *Riddar S:t Jöran* möjlig. Livijns roman "förtjänade att utgifvas, så att den åtminstone blefve tillgänglig för den verklige litteraturvännen"⁹⁰, skrev Mortensen 1912. Och Kjell Espmark avslutade sitt tal över Livijn i Svenska Akademien (!) den 20 december 1990 med orden:

Att efter 160 års ängslig tullbehandling äntligen befordra detta spännande paket [= *Riddar S:t Jöran*] till dess adressater ser jag som en angelägen uppgift för vår litteraturvetenskap. [...] Vi får nog till sist ge Riddar Sanct Jöran en plats på en av hyllorna i ögonhöjd. Kanske skall den boken visa sig viktigare än Spader Dame för Clas Livijns ställning som vår märkvärdigaste *minor classic*.⁹¹

⁹⁰ "Riddar S:t Jöran", s 76.

⁹¹ ESPMARK, s 22.